

АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ
ПСИХОЛОГІЇ

О. Л. Вознесенська, М. Ю. Сидоркіна

ТВОРЧА ВЗАЄМОДІЯ З ДИТИНОЮ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Київ – 2009

УДК 371.315.6:159.98
ББК 88.56
Т-285

Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту соціальної та політичної психології АПН України,
протокол № 11/08 від 16.12.2008 р.

Рецензенти:

С. В. Васьківська, кандидат психологічних наук;
О. А. Ліщинська, кандидат психологічних наук

Вознесенська О. Л., Сидоркіна М. Ю. Творча взаємодія
Т-285 **з дитиною: Методичні рекомендації.** – К.: Міленіум, 2009. –
66 с.

ISBN

Методичні рекомендації присвячено проблемі створення творчої атмосфери в родині. Визначено особливу роль взаємодії дитини з дорослим для гармонійного розвитку її особистості. Описано особливості організації спільних занять художньою творчістю, матеріали і техніки, які можна використати у спільній творчості в домашніх умовах.

Рекомендації адресовано небайдужим батькам, працівникам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, практичним психологам, соціальним працівникам для використання в роботі із сім'ями.

ISBN

ББК 88.56

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

© Інститут соціальної та політичної психології
АПН України, 2009

© Вознесенська О. Л., Сидоркіна М. Ю., 2009

З М І С Т

Передмова	5
Частина 1. Передумови гармонійного розвитку особистості	9
1.1. Значення взаємодії дитини з дорослим для гармонійного розвитку її особистості.....	9
1.2. Розвиток креативності дорослого.....	15
1.3. Створення творчої атмосфери в родині	20
Частина 2. Творчий розвиток особистості дитини	26
2.1. Як допомогти дитині розвинути свої творчі здібності	26
2.2. Дитина раннього віку в сім'ї: можливості творчого розвитку	27
2.3. Як налагоджувати зворотний зв'язок з дітьми у процесі аналізу їхніх творчих робіт.....	31

Частина 3. Художня творчість як основа виховного процесу	37
3.1. Організація спільних занять художньою творчістю.....	37
3.2. Матеріали, які можна використовувати у спільній творчості в домашніх умовах	43
3.3. Техніки, що застосовуються у творчій взаємодії з дитиною.....	53
Післямова	62
Література	64

ПЕРЕДМОВА

Швидке зростання ритму і темпу сучасного життя зумовлює підвищення вимог до людини як члена суспільства загалом і як творчої, активної особистості зокрема. На перший план сьогодні виходять індивідуальність людини, її здатність до творчої взаємодії з іншими, спроможність будувати конструктивні стосунки, розвиватися та сприяти розвитку тих, хто поряд. Це відбиває потребу суспільства в новому типі взаємин між людьми, побудованих на гуманістичній основі, де реалізується підхід до людини як до індивідуальності. Перебудова людських стосунків пов'язана з утвердженням нових цінностей, особливої актуальності набуває формування емоційного аспекту взаємин у системі “людина – людина”.

Творчість обумовлює вміння вирішувати нові завдання, орієнтуватися в нових умовах, долати різноманітні труднощі, пробуджує і стимулює розвиток інтересу до діяльності, оскільки завжди пов'язана з відкриттям нового, пошуком чогось раніше невідомого. Згідно з дослідженнями розвитку творчості, вона гарантує в майбутньому успішну діяльність у менш складних умовах, а також постійну спрямованість на раціоналізацію своєї праці, покращення її якості та ефективності і полегшення адаптації до нового. В умовах постійних змін у сучасному суспільстві особливої ваги набуває проблема здатності особистості до адаптації взагалі.

Освіта сьогодні взяла курс на гуманістичний підхід до виховання дитини. Сучасна школа з огляду на вимоги часу демократизується; освітні програми наповнюються позитивним, творчим змістом, що сприяє розвитку в дітей творчого мислення, набуттю ними вмінь адекватної і рівноправної взаємодії, здатності до запобігання міжособовим конфліктам, а також розвитку емоційної стабільності, саморегуляції. Але загалом сучасна масова школа, на жаль, ще зберігає нетворчий підхід до передачі і засвоєння знань. Одноманітне, шаблонне повторення одних і тих же самих дій убиває інтерес дитини до навчання. Таким чином дітей позбавляють радості відкриття, вони поступово втрачають здатність до творчості.

Утім, формування нової, по-справжньому творчої особистості одним лише закладам освіти було б не під силу. Найбільш могутнім фактором емоційного впливу на дитину була, є і буде, безперечно, сім'я. Від атмосфери в сім'ї, морального обличчя батьків значною мірою залежать спрямованість активності дитини, її позитивне або негативне самопочуття, характер особистісних очікувань підростаючої особистості щодо оточення, розвиток її творчих здібностей. Емоційний потенціал сім'ї таїть у собі величезні можливості виховного впливу на дитину. Варто також наголосити на важливості становлення самостійності дитини, адже самостійність тісно пов'язана з творчістю, здатністю нестандартно мислити і діяти.

Згадаймо: ще в не такому далекому тоталітарному минулому дитину здебільшого сприймали як чистий аркуш паперу або пластилін, тобто певний об'єкт, на який слід було певним чином впливати, з якого дорослі повинні були створити "гідну" особистість. І лише сьогодні поступово утверджується ставлення до дитини в будь-якому віці як до особис-

тості, що передбачає розуміння виховання як допомоги в розвитку. Виховання – це не тільки передавання накопичених людством знань, дисципліни, не тільки “вписування” дитини в норми і стандарти суспільства. Виховання – це взаємодія з дитиною, тому що вона не безмовний об’єкт – вона особистість, яка певним чином відповідає та реагує на всі виховні дії та впливи дорослого.

Дорослі, виховуючи дитину, дбають про її духовний та емоційний світ, її здатність спілкуватися, взаємодіяти з іншими. Завдяки вихованню дитина розвивається, і завданням дорослого є створення умов для найбільш гармонійного її розвитку. Дитина потребує “емоційної їжі”, їжі для розвитку і зростання її душі, психіки, інтелекту. Коли ми говоримо про виховання, то маємо на увазі живлення не тільки фізичного тіла, а й живлення емоційне, душевне, естетичне, інтелектуальне, духовне. Виховання – це двобічний процес: дорослі пропонують дитині як поживу свої вірування, цінності, переконання та іншу емоційну та душевну “їжу”, а дитина її або споживає, або ні. Адже їй потрібно не тільки “проковтнути” те, що потрапило до її організму, її психіки, а ще й “перетравити” спожите, і лише після цього виробити власні цінності, настановлення, орієнтири, а відтак передати це далі – власним дітям, наступним поколінням. Так розвивається родина, сім’я, рід, суспільство загалом. Отже, дитина все ж таки не може бути об’єктом “виховних” маніпуляцій дорослого, вона сама суб’єкт, вона сама щось робить, бере активну участь у своєму вихованні, спілкується з людьми, робить вибір, заявляє про свої права і потреби.

Це нова культура батьківства. За словами Франсуази Дольто [9], дитина – це передусім особистість, що переживає пору свого дитинства. Виховання дітей – це спілкування з ними як з особистостями

(яке не зводиться лише до догляду та опіки) та створення умов для розвитку їх творчості, ініціативності, обдарованості. Це не традиційна дисципліна, це – певна свобода. Виховувати означає дарувати любов, приймати дитину такою, якою вона є, створити безпечне середовище для розвитку її індивідуальності, формування в неї відчуття захищеності, надійності навколишнього світу та почуття власної унікальності. Утім, постає питання, як цього навчитися, як стати творчою особистістю самому і допомогти іншим – нашим дітям – розвинути свою індивідуальність.

Саме для дорослих, що наполегливо шукають нові способи взаємодії з дитиною, для тих, хто вважає дитину особистістю і готовий створювати умови для її гармонійного розвитку, написано ці рекомендації.

Частина 1

ПЕРЕДУМОВИ ГАРМОНІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Значення взаємодії дитини з дорослим для гармонійного розвитку її особистості

Більшість батьків дбають про гармонійний, усебічний розвиток своєї дитини, сприяючи формуванню її інтелектуальних, духовних, фізичних здібностей. Однак не всі замислюються над тим, що в основі гармонійного розвитку особистості лежить насамперед емоційне ставлення самих же батьків до дитини. Саме воно і є основою взаємодії дитини з дорослим, особливо на ранніх етапах її розвитку.

Психологи вже давно зміцнили на думці, що рання психічна та емоційна депривація (обмеженість соціальних та емоційних контактів) негативно впливає на розвиток дитини. На жаль, депривація нерідко трапляється і в повних сім'ях. Незважаючи на наявність у таких сім'ях обох батьків, бабусь і дідусів, дитина все одно почувається недолюбленою, відчуженою і самотньою. Так буває, коли дорослим бракує знань про організацію взаємодії та спілкування з дитиною, або ж коли вони самі травмовані якимись стресами, або, як це часто буває, не мають вільного часу тощо. З почуттям самотності і відчуженості дитина може стикатися і в тих сім'ях, де зовні все, здається, вельми благополучно – батьки роблять усе, що від них залежить, щоб задовольнити зрозумілі та найважливіші з їхнього погляду потреби дитини.

Досить часто батьки вбачають свою місію в тому, щоб дитина була нагородованою, одягнутою, і набагато менше уваги й часу приділяють спілкуванню з нею. Функції виховання й розвитку дітей, емоційної взаємодії з ними значна частина батьків делегує школі та установам позашкільної системи освіти. Усе частіше батьки наймають спеціалістів і завантажують дитину різноманітними як розумовими, так і фізичними (спортивними, хореографічними та ін.) заняттями, буквально “розписують” за графіком кожен день і кожен її годину. Зрозуміло, що вони намагаються таким чином дати дитині якомога більше і забезпечити їй якомога кращий базис для подальшого соціально успішного життя. Проте спеціалісти, яких батьки наймають за гроші для того, щоб вони навчали, виховували, розвивали, доглядали, грались із дітьми, не можуть дати дітям ту любов і увагу, яку їм можуть дати лише батьки. Власне, любов батьків до дитини переростає в прагматичний розрахунок щодо її подальшого життя, у якому практично не залишається місця для дитинства, безпосередності, чистоти емоцій і почуттів – усе “працює” заради заданої мети. І вона полягає не в засвоєнні людських чеснот, а здебільшого в оволодінні професійними якостями. Процес психічного та особистісного розвитку дитини, яка потерпає не лише через перенавантаження в результаті надмірної кількості занять, а й від дефіциту емоційних контактів з батьками, утруднюється і спотворюється.

Взаємодія дитини з батьками є першоосновою її життєвого досвіду. Завдяки цій взаємодії вона отримує знання про те, як жити у світі. Такі знання батьки передають дитині двома способами: по-перше, свідомо висловлюючи їй свої очікування, роз’яснюючи, що добре, а що погано; по-друге, через *опосередковане навчіння*. Опосередковане навчіння відбувається, коли в дитини, яка спостерігає за поведінкою батьків, аналізує їхнє ставлення до неї та інших людей, формуються уявлення про себе і своє місце в навколишньому світі. Саме опосередковане, а не пряме навчіння справляє величезний виховний вплив на дитину.

Характер дитячо-батьківської взаємодії в період раннього дитинства відіграє значну роль у формуванні майбутніх стосунків між дитиною та іншими людьми. Власне, ці ранні стосунки стають моделлю подальших взаємодій, і досвід дитини, отриманий під час спілкування в сім'ї, справляє неабиякий вплив на все її подальше життя. Типові реакції найближчих до дитини людей можуть пізніше значною мірою визначати її очікування щодо поведінкових реакцій інших людей під час взаємодії з ними. Неодмінною умовою повноцінного розвитку дитини є формування в неї прихильності (симпатії) до однієї людини, тісна взаємодія з нею. Зазвичай цю роль виконує матір. Саме від неї, наголошує Дональд Віннікотт [1], залежить задоволення потреби дитини в безпеці і любові, що й стає основою формування прихильності і, як наслідок, виникнення та зміцнення *базової довіри*.

Потреба у спілкуванні проявляється досить рано – на першому місяці життя дитини. Вона починає посміхатися до матері і бурхливо радіє, коли її бачить. Безпосереднє емоційне спілкування з дорослим створює у дитини радісний настрій і підвищує її активність, що у свою чергу стимулює розвиток усіх пізнавальних процесів (мислення, сприймання), стає основою для майбутнього мовлення.

Правильно організоване спілкування з дитиною важливе на всіх етапах її розвитку. По досягненні дитиною півторарічного віку спілкування з дорослим уже перестає бути провідною діяльністю дитини, а стає засобом засвоєння уявлень про нові предмети і способи дії. Щоб розвиток мовлення дитини проходив успішно, батьки повинні на цьому етапі якнайбільше спілкуватися з нею, але разом з тим їм не слід намагатися передбачити всі її потреби, а навпаки – стимулювати спроби дитини вербально висловлювати їх. Приблизно в цьому ж віці у дітей значно підвищується інтерес до спілкування одне з одним – вони спостерігають за іншими дітьми, часто наслідують їх, можуть спільно, і дуже яскраво при цьому, висловлювати емоції – стрибати, бігати, галасувати, падати на підлогу і т. ін. Поступово спілкування з однолітками розвивається – діти стають більш

уважними, вони вже не сприймають інших дітей тільки як іграшку, намагаються зрозуміти партнера.

У дошкільному віці сім'я постає як основна ланка, що пов'язує життя дитини із суспільним середовищем. Дитина завоює ті норми поведінки і взаємодії, які спостерігає вдома. Інтерес, піклування членів сім'ї одне про одного, взаємодопомога, уважність до потреб інших, взаємоповага, любов до праці – усе це сприяє тому, що дитина вчиться думати не тільки про себе, а й про інших людей, учиться товаришувати, допомагати іншим.

Взаємодія дітей і дорослих відбувається в різноманітних ситуаціях – як удома, в сім'ї, так і поза її межами. Взаємна повага, творчий підхід до спілкування і взаємодії з дитиною, урізноманітнення цього спілкування сприяють тому, що батьки і діти приносять радість одне одному, одночасно дістаючи задоволення від цього процесу. У кожному віці спілкування з дитиною має бути пронизано гуманізмом. Одним з основних положень гуманістичного підходу, згідно із Шарлоттою Бюлер, є те, що кожна людина (і дитина в тому числі) має **три базові життєві тенденції**: потребу в задоволенні, потребу в підтримці та безпеці і потребу в креативному досягненні.

Запорукою задоволення потреб дитини є **бажання батьків зрозуміти її і їхня здатність “чути” її потреби** та діяти відповідним чином. Якщо ж батьки погано розуміють і недостатньо добре “чують” потреби своєї дитини, єдиним способом “повідомити” батькам про свої проблеми і потреби для неї стає можливість “спілкуватися” і “звертатися” до них мовою симптомів – через (часто неусвідомлюване) створення проблем, які батьки вже не можуть ігнорувати (зокрема хвороби, поведінкові та емоційні розлади, проблеми в навчанні). Дитина ніби надсилає батькам повідомлення: “Зверніть, будь ласка, на мене увагу, я потребую вашого лагідного ставлення і турботи!”, “Я вже стомилася від сімейних чвар!” тощо. У такому випадку батькам слід побачити сімейну ситуацію очима дитини – спробувати поставити себе на її місце і відчувати, як вона сприймає сімейну ситуацію, чого потребує, що її хвилює, чого вона очікує від бать-

ків, що хоче їм повідомити. Знаходячи відповіді на ці запитання шляхом “перекладу” повідомлень, які надсилає дитина, з “мови симптомів” на мову звичайних слів, батьки можуть скоригувати як сімейну ситуацію в цілому, так і власне взаємодію з дитиною, що зазвичай сприяє її “зціленню”.

Важливою умовою гармонійної взаємодії з дитиною є **безумовне прийняття** дитини батьками. Безумовне прийняття означає любов батьків до дитини не за якісь конкретні її особливості або досягнення, якими можна пишатися, а просто так, просто за те, що дитина є. На жаль, у багатьох сім’ях панує оцінне ставлення до дітей, яке передбачає умовне прийняття – любов до дитини за певних умов, якщо вона відповідає певним очікуванням. Дитина ж потребує проявів з боку батьків безумовного прийняття і любові через безпосередні слова, погляди, лагідні обійми тощо. Росс Кемпбел виділяє п’ять основних “мов любові”, а саме: дотик, слова заохочення, час, подарунки, допомога. Якщо батьки не проявляють любові до своєї дитини у зрозумілій і приємній для неї формі, вона відчуває образу, самотність і відчай, у неї з’являються емоційні та поведінкові проблеми, ба навіть фізичні і психічні розлади.

Часто батьки вважають, що занадто лагідне ставлення може зіпсувати процес виховання і зробити дитину неслухняною. І справді, занадто солодке, навіть нудно-солодке ставлення до дитини може викликати в неї відразу, а потурання всім її забаганкам може призвести до того, що дитина виросте егоїстичною. Позитивно впливають на дітей щира, непідробна **душевна теплота** і **чуйність**, а також помірний контроль з боку батьків. У разі занадто суворого контролю дитині важко навчитися самостійно дотримуватися певних норм, самостійно приймати рішення. Найоптимальнішим є баланс між контролем і наданням дітям свободи самостійно приймати певні рішення. Для нормального розвитку дитини важливо, щоб правила, які встановлюють батьки, відповідали віку дитини (і, зрозуміло, модифікувалися одночасно з дорослішанням дитини).

Батькам, які знають і застосовують у спілкуванні з дитиною саме ту, найбільш зрозумілу й потрібну їхній дитині, “мову любові”, досить легко вибудувати з нею доброзичливі стосунки. Саме на основі доброзичливих стосунків може сформуватися довіра дитини до батьків, а батькам простіше встановити адекватні вікові дитини дисципліну та правила.

У взаємодії з дитиною часом трапляються ситуації, коли батьки невдоволені її поведінкою, а то й роздратовані нею. Видатний російський психолог Юлія Гіппенрейтер [8] наголошує на тому, що батьки можуть висловлювати незадоволення окремими вчинками дитини, проте ніколи – дитиною в цілому. Якщо ж незадоволення вчинками дитини стає тривалим відчуттям, воно може перерости в неприйняття її.

Учені пропонують такі критерії гармонійності дитячо-батьківської взаємодії [12]:

- задоволеність у системі дитячо-батьківських стосунків базових потреб дитини, таких як потреби в безпеці та афіліації (від англ. affiliation – з’єднання, зв’язок; потреба людини у створенні теплих, емоційно значимих стосунків з іншими людьми, проявах дружби і любові), а також потреб у прийнятті, визнанні індивідуальності дитини і збереженні автономії “Я”;
- усвідомлення батьками індивідуальних особливостей дитини, а саме розуміння їх соціально-психологічної природи;
- свідомо організації батьками конструктивного стилю взаємодії з дитиною, адекватного її індивідуальним особливостям.

Вайолет Оклендер [13] пропонує виділяти маленьким дітям щодня певний час для “сердитих” занять. Під час таких занять дитина може говорити про все, що її цього дня засмутило або розсердило, при цьому з боку батьків не повинно бути заперечень, уточнень, роз’яснень або ж коментарів. Також варто щодня виділяти хоча б трохи часу для того, щоб побути разом з дитиною. Це може бути 20–30 хвилин, але при цьому слід заздалегідь домовитися з дитиною, що є будильник або таймер, який повідомить обох про завершення спільного заняття на сьогодні.

Важливо, щоб увага і дорослого, і дитини впродовж цього проміжку часу була зосереджена лише одне на одному – тобто важливо вимкнути звук у мобільному телефоні, попередити домашніх, щоб у цей час не турбували, тощо. І головне: саме дитина вирішує, чому присвятити цей час – у які ігри грати, з чим бавитися, з якими творчими матеріалами експериментувати. Звісно, якщо батьки непокояться через можливі ризикові або неприйнятні бажання дитини, можна заздалегідь обговорити з нею правила, проте таких “залізних” правил не повинно бути багато. Треба бути готовим до того, що діти запропонують творчі ігри, захочуть присвятити цей час творчим заняттям – малюванню, ліпленню, виготовленню аплікацій, конструюванню тощо.

Спільна творчість, безперечно, допоможе дітям і дорослим краще зрозуміти одне одного, пізнати радість спілкування, а як відомо, саме спільне творення і спільні позитивні емоції найбільше зближують людей.

Отже, гармонійний розвиток дитини можливий лише за умови гармонійних стосунків у родині. Гармонійна сім'я – це сім'я, де в кожного (навіть у маленької дитини) є своя територія (свої речі, іграшки, полиця для одягу, книжки і т. ін.), де можна побути на самоті, поміркувати, помріяти; але в гармонійній сім'ї завжди знайдеться місце для спільної творчості, для того щоб зародилося і з'явилося на світ щось нове, чого ще не було, щось особливе як результат творчості.

1.2. Розвиток креативності дорослого

Почнімо з того, що спробуємо визначити, а що ж таке власне креативність?

Креативність з погляду психології – це здатність відмовитися від стереотипних, звичних способів мислення і дії, здатність реагувати на навколишній світ завжди щиро, по-новому, несподівано, бути часом непередбачуваним для інших.

Навіщо дорослому потрібна така риса, як креативність? Відповідь проста:

- вона дає змогу бути успішним у професійній діяльності, так чи інакше пов'язаній з іншими людьми;
- формальна логіка (тобто причинно-наслідкові зв'язки в чистому вигляді) не така вже й очевидна в реальному житті;
- креативність допомагає знаходити оригінальні рішення за будь-яких складних обставин;
- це потужний чинник розвитку особистості;
- і (найголовніше!) вона потрібна просто для виживання у світі, який постійно змінюється.

Віднайти творче (креативне) рішення – це означає зробити те, чого ніхто до тебе ще не робив. Тобто креативність має прямий зв'язок з адаптивністю. А кожна кризова ситуація (незалежно від того, чи це зовнішня криза, чи внутрішня) є порушенням нормальної адаптивності.

Кожна людина має значний творчий потенціал. Проте далеко не всі дорослі вважають себе креативними. Дуже часто доводиться чути, як мами або ж татусі бідкаються, що в їхніх дітей фантазія дуже добре розвинута, а от у них самих зовсім немає ані хисту, ані таланту, ані жодних здібностей до образотворчої діяльності. Та, незважаючи на це, ми щиро переконані, що середині кожної людини живе такий собі прихований, нерозкритий, незреалізований геній. Тому й пропонуємо спосіб, який може допомогти його в собі розкрити.

Спробуймо з'ясувати, а що ж треба робити для розвитку креативності і відчуття радості творчості.

Станьте знову дитиною. Зрозуміло, що тягар повсякденних турбот і відповідальності дуже заважає це зробити. Проте спробуйте заплющити очі, розслабитися і пригадати, яким/якою Ви були у п'ять, шість років. Згадайте, що Вам найбільше подобалося робити в дитинстві. Згадайте ігри, в які грали. Згадайте свої улюблені іграшки. Згадайте, хто підбадьорював Вас у важливих для Вас дитячих справах, а хто, навпаки, відби-

вав усіляке бажання повертатися до них. Згадайте, як це було, коли Ви могли у своїх іграх дати свободу своїй уяві. Змалюйте власні враження від спогадів і поговоріть з дитиною про те, що згадали. Вашій дитині, скоріше за все, буде цікаво Вас послухати і дізнатися більше про те, якою дівчинкою або ж хлопчиком Ви були, чим цікавилися, у що любили грати. Така розмова допоможе Вам і Вашій дитині відчувати близькість, а ще дасть змогу Вам краще зрозуміти своїх дітей у вільному, творчому процесі. Поспостерігайте за дітьми і за тим, як вони поведуться у грі або ж творчості коли вільні робити те, чого їм найбільше хочеться.

Грайте. Що означає слово “гратися”? За одним з визначень, грати – проводити час, забавляючись, розважаючись. Гра – це активність, яка обов’язково передбачає спонтанні відкриття, перетворення. Нібито ми всі це вміємо. Звісно, дорослим зазвичай до смаку “дорослі” забави, ну, а діти хай уже бавляться у свої, “дитячі”. Проте, враховуючи те, що Ви вже намірилися відшукати нові способи творчо проводити час разом з дітьми, варто спробувати їхні “дитячі” забавки. Що ж для цього потрібно? Придбайте або ж попросіть у дитини з її приладдя для забав те, що до душі Вашій “внутрішній” дитині. Це можуть бути іграшки, палички крейди, фломастери, фарби, бісер, клей з блискітками або ж конструктор, леґо, пластичні матеріали і т. ін. Виберіть час і спробуйте на самоті просто погратися цими матеріалами. Сядьте або ж ляжте на підлогу так, щоб Вам ніхто і ніщо не заважало, і робіть із цими матеріалами все, що Вам тільки захочеться. При цьому спробуйте простежити за своїми почуттями, внутрішнім настроєм. Якщо Ви намірилися малювати або ж працювати з пластичним матеріалом, робити аплікації, візьміть для цього великий аркуш паперу. Не переймайтеся безладом – якщо під папір підстелити клейонку, усе можна буде легко і швидко прибрати. Спробуйте помалювати неведучою рукою (якщо ви правша – лівою, якщо ж лівша – правою), і Ви відчуєте, як це бути дитиною і вчитися малювати або писати. Спробуйте якомога частіше виділяти час для таких забав.

Освіжіть своє ставлення до творчості. Прислухайтесь до своїх думок, коли зайняті грою або творчістю. Зазвичай це може бути щось на кшталт: “Я вже застара для таких забав. Я не вмію малювати. Це все безглуздо...”. Не дозволяйте таким думкам обідати Вас. Ви в змозі змінити свої думки завжди. Почніть проговорювати позитивні афірмації (позитивні твердження, які варто почастише повторювати, щоб підсилити зміни, яких Вам хочеться досягти у своєму мисленні). Розробіть афірмації, які для Вас приємні та легко запам’ятовуються, наприклад: “Я талановита, творча людина”. Спочатку це може видатися дивним, проте з часом Ви звикнете і проговорювання афірмацій не викликатиме ніяких труднощів. Чим більше Ви розвиватимете й утверджуватимете свою креативність, тим легше Вам буде допомогти дитині розвинути її творчі здібності і геніальні задатки.

Пишайтеся своїми творчими здобутками. Підшукайте місце, де Ви змогли б розмістити те, що створили. Якщо Вам не подобається розмішувати свої роботи на очах в усіх членів родини, зберігайте їх у спеціальній папці або ж файлах. Утім, буде ліпше, якщо Ви розмістите свої роботи у якомусь значимому у Вашій оселі місці. Цінують свої творіння і частіше говорять: “Я автор цієї роботи!”.

Проведіть власне дослідження творчості. Це можна зробити різними способами. Згадайте людей, яких Ви вважаєте справді креативними. Поспостерігайте за ними. Задайте їм запитання, що цікавлять Вас. Ви можете навіть попросити таку людину провести разом звичний для неї день (просто побути поруч з нею, коли вона вирішує свої справи). Після того, як у Вас накопичаться спостереження за поведінкою таких творчих людей, Вам набагато легше буде змоделювати власну поведінку. Проведіть деякий час з маленькими дітьми і поспостерігайте за їхньою творчістю.

Читайте про творчість. Неодмінно цікавтеся матеріалами, які містять інформацію про креативність, та всіма здобутками науки в цій царині. Зберіть відомості про різноманітні технології та інструменти для розвитку й збереження творчих ідей

та напрацювань (аудіо- та відеозаписи, візуалізація, книги, схематичні зображення, використання іконічних зображень та позначок для викладення ідей).

Тренуйте власну креативність. Креативність певною мірою схожа на м'язи. Вона зростає з кожним тренуванням. Ставте перед собою творчі завдання, розв'язуйте їх. Спілкуйтеся з людьми, які відрізняються від Вас (живуть в іншому місці, мають інші погляди та вподобання), щоб спробувати побачити світ їхніми очима.

Підживлюйте свою креативність. Креативність потребує “корисної їжі” – нового досвіду, книг, витворів мистецтва, доброї музики. Шукайте способів постійно збагачувати досвід, що дасть Вам змогу тренувати мислення, пізнавати нові емоції. Щотижня Ви маєте відкривати для себе щось нове – це може бути цікава подія, нове місце; загалом намагайтеся хоча б раз на тиждень робити щось таке, чого Ви раніше ніколи не робили. Час від часу робіть якісь короткі “мандрівки”, ідучи слідом за запахами або ж звуками, які Вас цікавлять, занурюйтеся в події, які Вас інтригують. Повсякчас розвивайте ідеї, які Вам цікаві. Переконайтеся у тому, що простір для підживлення Вашої допитливості безмежний.

Знаходьте час, щоб побути в тиші і спокої. Зрозуміло, що сучасне життя висуває до Вас чимало вимог. І Ви є насамперед відповідальною, дорослою людиною. Проте, незважаючи на безліч обов'язків і справ, ЩОДНЯ намагайтеся знайти хоч трохи часу, щоб побути у спокої. Ви можете назвати цей час “мій тайм-аут”, або ж “моя тиха година”. Умостіться зручно на канапі або ж сядьте за столом, схиливши голову на руки, або полежте у ванні з бульбашками, чи прогуляйтеся наодинці. Оберегайте свою тиху годину і не забувайте про неї. Вона завжди має бути у Вашому графіку.

Фіксуйте свої творчі ідеї та здобутки. Знайдіть способи, за допомогою яких Ви могли б зберігати свої творчі думки та ідеї. Ведіть щоденний журнал або ж занотовуйте їх у блокноті. Можна тримати під рукою невеличкий диктофон, щоб записува-

ти свої ідеї у вигляді аудіофайлів. Спробуйте вести такі записи щодня протягом місяця, виділивши для цього певний час. Не читайте свій журнал до закінчення місяця і не показуйте його нікому. Записуйте все, що спало Вам на думку, і, головне, не судіть себе. Поспостерігайте за своїми думками і відчуттями, коли читатимете свої записи по закінченні місяця.

Винагороджуйте себе за креативність. Святкуйте якомога частіше. Розробіть власні ритуали святкування залежно від того, чи святкуєте Ви якусь звичайну, буденну подію, чи якийсь особливий здобуток. Робіть собі творчі подарунки – матеріальні або ж духовні. Винагороджуйте себе щедро і якомога частіше. Заохочуйте інших винагороджувати Вас також. Час від часу залучайте їх до своїх святкувань.

1.3. Створення творчої атмосфери в родині

Роль сім'ї у формуванні творчої особистості дитини, як уже зазначалося, значною мірою обумовлена тим вагомим емоційним впливом, який сім'я справляє на дитину. Атмосфера в родині впливає на формування і розвиток творчого потенціалу, активної життєвої позиції дитини, її самопочуття й задоволеність власним життям.

Отже, важливо створити в сім'ї творчу атмосферу. Спробуймо з'ясувати, як це зробити. Почнімо з того, що визначимо поняття **“творча атмосфера”**. Усім зрозуміло, що це не наявність спеціального приладдя або матеріалів. Це не майстерня художника, не письмовий стіл казкаря. На наш погляд, творча атмосфера – це особливе ставлення одне до одного, це особливий психологічний стан усієї родини. Творчість є спробою виходу за межі вже наявних знань, подолання власних границь. Творчий процес – це створення принципово нового продукту (в усіх смислах). Крім того, творчість як процес нерозривно пов'язана з поняттям задоволення.

Саме творчість дорослого у всіх своїх проявах створює творчу атмосферу в родині. Творчою може бути навіть така буденна справа, як приготування їжі. Коли ми творимо, то це збоку скидається на якусь гру. Саме гра формує той особливий, творчий стан сім'ї, коли всі її члени занурюються у своєрідну міфопоетичну (за визначенням О. І. Копитіна) реальність. Реальність, де можливо все, де створюється щось нове, те, чого ще не було у світі, де усім добре. Тобто **творчість у сім'ї – це гра**. Грати можна в будь-якій ситуації, і діти зазвичай роблять це, виконуючи повсякденні справи. Діти грають спонтанно, якщо їм у цьому не заважати. Для дітей гра – це можливість експериментувати, тренувати якісь нові навички, самостійно знаходити рішення, брати на себе відповідальність, розвивати характер та інтелект. Від дорослих багато в чому залежить створення безпечної і сприятливої атмосфери для ігор.

Діяльність, пов'язана з власне художньою творчістю, є для більшості людей, крім професіоналів саме в цій сфері, зовсім незвичною, новою, недослідженою цариною. Якщо людина не професійний художник, то, скоріше за все, малювала вона останнього разу ще в початковій школі. А ляльками бавилася ще раніше. Як же тоді створити творчу та ігрову атмосферу в родині, як грати з дитиною, коли цього не вчать у жодному університеті (крім тих, де викладають педагогіку)? Саме художня творчість дає таку можливість, завдяки їй з'являється те, що можна визначити як гру (на відміну від “серйозної” діяльності).

Специфіка “гри” як виду діяльності має неocenенні переваги. Наше “доросле” життя настільки серйозне і квапливе, ми так завжди поспішаємо (згадаймо, як тягли дитину до дитсадочка чи на якісь заняття), що грати перестаємо дуже рано – і залишаємося на все життя такими людьми, що не награлися. Коли в дорослій компанії починають якусь гру (знову ж таки, згадаймо так звані корпоративні вечірки), навряд чи знайдеться людина, яка рано чи пізно до неї не долучилася б. Граючи, дорослий потрапляє в абсолютно **комфортний і безпечний простір**. І в цьому просторі раптом виявляється, що людина справді дуже

багато може, наприклад, бути такою, якою ще ніколи не була в реальному житті. Це колосальний ресурс для інших справ і ситуацій, у які потрапляє людина. Тобто гра (і творчість узагалі) є дуже ресурсною для кожного з нас.

Ще одна особливість ігрової діяльності пов'язана з тим, що вона *не має практичної мети*. Вільна, жива гра спрямована не на результат, а на сам процес гри, тобто гра – єдиний вид людської діяльності, зорієнтований на сам процес. Люди грають, тому що це приємно. У грі немає ніякого принципу реальності – є лише принцип задоволення!

Будь-яка діяльність, зорієнтована на якийсь певний результат, автоматично задає як визначений виграш людини у випадку досягнення цього результату, так і настільки ж конкретний програш у випадку його недосягнення. Чим більш значимі передбачувані виграш або програш (або обидва одразу), тим менше у людини можливостей експериментувати з власними здібностями, тим менше можливостей їх перевірити, розвинути. Тому що поняття “експеримент” передбачає однакову зацікавленість експериментатора у всіх можливих результатах у кінці експерименту, тобто незацікавленість у жодному.

Гра ж, навпаки, дає *велику свободу* у виборі власної стратегії, свободу думки і, як наслідок, варіативність дій. Власне, гра й розрахована на пошук і знаходження принципово нових стратегій, форм поведінки, вона не терпить стереотипів і звичних, буденних моделей і патернів. У грі людина може бути ким завгодно – жінкою, чоловіком, дитиною, твариною, деревом, посудом чи шафою, кріслом. Змінивши свою роль, людина змінює й особистісну позицію, і мотивацію всередині цієї позиції, і способи діяння. У результаті на “внутрішніх неходжених територіях” знаходяться цілком готові до вживання діяльнісні механізми, про які вона й не здогадувалася!

Настрій гри, легкості, необов'язковості, різних неочікуваних можливостей надає людині більшої свободи. У грі потрібні нестандартність, несподіваність, оригінальність. *Людина стає вільною* – хоч і на короткий час – від звичайно притаманних до-

рослій людині в буденному житті форм поведінки, які визначаються нормами і правилами суспільства. Саме завдяки ресурсності і свободі в мисленні та поведінці ігрова діяльність не зникає з часом, не визначається віком гравця. У грі людина стає дитиною: вона може чогось не знати, не вміти, має право на помилки і на пошук; вона нічим і ніким не обмежена; вона не знає, що таке “прийнятно” і “не прийнятно”; вона має право на задоволення та не може бути засуджена іншими. Не має ніякого значення, що особисто вона вкладає в це поняття, адже “дитинство” – майже завжди *ресурсний простір*. Дитина має право не знати, не розуміти, помилятися. Це і є її ресурс, безкрайне поле нових можливостей. Усе, що лежить за межами повсякденності, ресурсне за визначенням, тому що розширює власний досвід. Ми маємо на увазі можливість розвитку особистісної креативності, яка є абсолютним ресурсом “на всі випадки”, тому що процес життя для індивіда є знаходженням нових творчих підходів до всього, з чим він стикається.

Важливим є те, що процесом не можна бути незадоволеним. Незадовільним може бути тільки результат. Якщо якась діяльність, зорієнтована на процес, людину не задовольняє, вона її просто припиняє або змінює.

Крім того, слід відмітити цілющі сили гри. Визнані медики і педагоги всього світу все частіше наголошують, що гра має великі лікувальні властивості, і силу її цілющого впливу на дитину важко переоцінити. Фахівці переконливо підтверджують за допомогою численних прикладів не тільки той факт, що гра збуджує стимул до дій, зміцнює імунітет, а й те, що аура гри є відображенням позитивної психоенергетики, конче потрібної для доброго самопочуття. Існує навіть такий термін, як *“ігротерапія”*. Він дуже змістовний, бо являє собою досить перспективне поєднання двох наук – психології і педагогіки.

Спостереження і дослідження показують, що, якщо батьки малюють, малюватиме і дитина. І неважливо, наскільки добре батьки вміють малювати. Важливо, що вони дістають від цього задоволення. Кожен батько чи мати може намалювати дитині

морквинку або вишеньку. Для цього не потрібні спеціальні знання та вміння. Цей малюнок завжди буде кращим і більш схожим на реальність, ніж те, що може намалювати маленька дитина, адже в неї ще не настільки досконала дрібна моторика, вона не так добре вміє управляти своїми пальчиками. Для малюка це буде диво – як на білому папері з'являється якийсь об'єкт (овоч чи ягода), те, що можна впізнати, те, що реально існує.

Саме тому ми виділяємо художню творчість як засіб створення творчої атмосфери в родині, як засіб занурення в гру та можливість отримати ресурс і нові можливості, свободу мислення. Завдяки спільному малюванню дітей і батьків відкриваються нові перспективи побудови гармонійних стосунків у родині.

Варто пам'ятати, що під час занять спільною творчістю дітей і батьків фіксація уваги лише на одному, найочевиднішому, результаті – продукті творчості, увага лише до досконалості створюваного образу – малюнка, який дитина або Ви разом з нею намалювали, колажу, який зробили, тощо – негативно впливає на інші результати такої діяльності, які є не менш, а можливо, і навіть більш важливими. Серед можливих інших **результатів спільної творчості** – тренування загальної здатності дитини творити і при цьому співпрацювати; емоційний стан і спогади про заняття (творчий процес): приємні або неприємні, задоволення або ж засмучення; вплив занять на ваші з дитиною стосунки – покращення, зміцнення стосунків або ж посилення взаємних образ і роздратування. Досконало малювати, ліпити, конструювати дитина може навчитися і в образотворчій студії, а от досвід спільної з батьками творчості є унікальним і має значний цілющий потенціал. І головне: дитина не може набути такого досвіду ні з ким іншим!

Ще однією важливою умовою, необхідною для створення творчої атмосфери в сім'ї, є **довіра і спілкування з дитиною на рівних** (принаймні під час ігор та спільної творчості). Якщо Вам незрозумілі ігри, які цікавлять дитину, спробуйте подивитися на них її очима, без оцінок та порад, проявіть відвертий інтерес,

обережно запитайте, що саме важливо для Вашої дитини в тій або іншій грі. Якщо дитина хоче поділитися з Вами і довіряє Вам, вона, відчувши відвертий, безоціночний інтерес, з радістю відкриє Вам двері у свій дитячий світ.

Саме спілкування на рівних створює можливості для того, щоб між двома людьми налагодилися креативні стосунки, особливостю яких є неперервне відчуття взаємної поваги і спільності. Креативні стосунки створюють умови для взаємного розвитку та самореалізації. У таких стосунках люди змінюються – і змінюються лише в позитивний бік! Сприймаючи одне одного як унікальних особистостей, проживаючи і переживаючи разом різноманітні емоції (які є невід’ємною частиною творчого процесу), люди навчаються краще розуміти себе та одне одного, навчаються бути більш терпимими і набувають досвіду особистісного прийняття. Такі стосунки передбачають повагу під час візитів на територію іншої людини. У таких стосунках дорослий не є карателем або просвітителем, а насамперед посланцем доброї волі. Саме така атмосфера і такі стосунки здатні забезпечити умови для формування довіри та відчуття дитиною себе в безпеці, що сприяє її розвитку – як емоційному, так і пізнавальному, і загалом – формуванню її як особистості.

Частина 2

ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

2.1. Як допомогти дитині розвинути свої творчі здібності

Якщо існують можливості для розвитку здатності до творчості у дорослого, то дитина сама є творчістю; проявляти себе у творчій формі є для неї природним станом, адже вона щодня робить щось нове, незвичне для себе. Але дорослі на сьогодні придумали безліч способів обмежити творчість дитини, її самопрояви. Тому спробуємо підсумувати, що дорослому треба робити для розвитку творчості дитини:

- дайте дитині можливість експериментувати з образотворчими матеріалами і з повагою поставтеся до такого творчого процесу;
- дайте дитині можливість задовольнити свою цікавість і дозвольте їй погратися та, можливо, зробити щось незвичне для Вас (звісно, при цьому заздалегідь обміркуйте і повідомте дитину про межі дозволеного);
- створіть для дитини такі умови, щоб вона мала свободу вибору у творчому процесі;
- якщо дитина намагається щось зробити, уникайте повчань і зайвих порад; найкраще, що Ви можете зробити, – сісти поруч і дістати задоволення від власного творчого процесу, і цим Ви подасте дитині найкращий приклад;

- ставтеся до творчості дитини шанобливо та обов'язково враховуйте, наскільки важливе і СПРАВДІ ЗНАЧИМЕ для неї це заняття;

- приймайте почуття дитини без критики та визнавайте її право мати власні, іноді дивні і незручні для Вас, почуття;

- покажіть дитині, як Ви пишастесь її творчими здобутками (якщо Ви вже маєте досвід того, як можна винагороджувати себе і пишатися власними творчими здобутками, Вам буде набагато легше бережно й відверто висловлювати своє захоплення роботами дитини);

- виділіть місце для “виставляння” творчих здобутків дитини, при цьому прислуховуйтеся до її ідей щодо організації простору виставки;

- надихайте дитину на творчість, стимулюючи її допитливість і сприяючи її проявам себе як особистості;

- обговорюйте з дитиною те, що відбувається у Вашому та її житті, а також книжки, казки, мультфільми, фільми та вистави;

- створіть удома творчу атмосферу.

2.2. Дитина раннього віку в сім'ї: можливості творчого розвитку

Як свідчать дослідження, пік бажання малювати в онтогенезі припадає на вік від трьох до шести років, коли відбувається активне формування моделі світу дитини, дозрівання її мозкових структур, відпрацювання дрібної моторики рухів. Дитина виокремлює себе з навколишнього світу, співвідносить внутрішнє і зовнішнє, “Я” і “не Я”. З'являється потреба “винести” у світ щось із себе, екстеріоризувати. Розвиток малювання у філогенезі – це (на думку істориків, археологів, антропологів та етнографів) раннє дитинство людства, спроба відокремити себе від навколишнього світу, щоб зрозуміти його. Як правило, після

дитячого садочка і початкової школи людина вже не малює. Музика, спів, танець можуть супроводжувати людину все життя, але малювання зникає з повсякдення людини.

І коли в родині народжується немовля, батьки починають згадувати, як самі були дітьми. Це дуже зручний момент для творчого пошуку дорослого. Виховання дитини завдяки спільним справам дає змогу і дорослому відчутти себе дитиною. Але багато батьків, посилаючись на власне невміння малювати, віддають дітей у школи для малюків задля їх творчого розвитку. Як показує практика, дитина сідає за парту все раніше і раніше. Уже не в шість, а іноді навіть у півторарічному віці. Батьки часто не замислюються, що це може негативно вплинути на її розвиток. Адже у два роки дитина прагне творити, пізнавати, експериментувати, гратися, а не вчитися і виконувати вправи. Жоден, навіть найкращий, учитель не здатен замінити дитині батьків, їхньої турботи і живого спілкування, не може дати відчуття сім'ї та реалізувати можливості спільної творчості. Учитель потрібен, щоб навчити, показати, як треба діяти. Це місія дуже важлива, але для дитини в ранньому віці потрібні просто умови для творчості та спілкування і взаємодії в родині.

Спробуємо показати можливості творчого розвитку дитини через художню діяльність і спільну творчість у сім'ї від самого початку, від народження. Але насамперед треба наголосити, що не йдеться про те, як навчити малювати. Учити цього дитину можна лише після чотирьох років, коли її дрібна моторика вже достатньо розвинута, вона вміє управляти своїми пальчиками і здатна свідомо повторювати за дорослим певні вправи. Крім того, учить малювати повинен фахівець. Якщо кожен батько чи мати вміє читати і писати, то не дивно, що майже кожен може навчити цього дитину. Але малювати вміє не кожен. Крім того, як навчити творити? Саме тому, коли йдеться про малювання, ми насамперед говоритимемо про ***створення умов для творчості***.

Уже шестимісячній дитині, яка тільки навчилася сама сидіти, можна показати, як *олівець залишає слід на папері*. І для цього батькам не потрібно мати спеціальні здібності до малювання.

Для роботи краще взяти м'які кольорові олівці, короткі за розміром і товсті. Але, враховуючи, що дитина маленька, не треба давати їй одразу кілька олівців, достатньо одного чи двох яскравих кольорів. Популярні сьогодні фломастери не дуже підходять для такої справи. Малюючи олівцем, дитина повинна докласти певних зусиль для того, щоб на папері залишився слід. Саме це сприяє розвитку дрібної моторики дитини, що, за даними сучасної психології, прямо пов'язано з розвитком інтелекту. Фломастер не має таких властивостей. Крім того, фломастери, як правило, мають дуже яскраві, неприродні кольори, що порушує формування у дитини здорового кольоросприйняття.

Важливо ще раз наголосити, що ми не вчимо дитину малювати. Дитина сама вчиться за принципом наслідування. Дорослий малює, а вона дивиться і лише потім пробує зробити це сама. Найважливішим є те, що *дорослий малює і дістає від цього задоволення*. Дорослий малює разом з дитиною і для неї.

На наступному етапі можна показати дитині, як *малювати прості форми*: пряму лінію, криву, коло, трикутник, квадрат. Ці форми може зобразити навіть людина, що тримала олівець у руці багато років тому.

Узагалі дитині можна запропонувати для творчості різні матеріали: олівці, крейду, фарби. Це можуть бути навіть незвичні підходи: малювання фломастерами по тлу, зафарбованому гуашшю; або свічкою і потім поверх – аквареллю; або складання картини з круп на кольоровому папері за допомогою клею. Фарби можна спробувати дати дитині у віці після одного року. Найкращий спосіб – малювати самому, щоб дитина спостерігала, аж поки не схоче спробувати сама. Чим відрізняються різні матеріали, ми розкриємо далі. Коротко тут зазначимо, що фарби, на відміну від олівців, можна змішувати. Якщо намалювати черво-

ним олівцем чи крейдою поверх синього, ніколи не вийде фіолетовий колір, проте це можливо, коли малюєш фарбами.

Папір також можна використовувати різних форматів. (Використання лише стандартного формату А4 призводить до формування стандартних поглядів, виховання “стандартної” людини). Коли дитині виповниться рік, можна покласти на підлогу лист ватману і тримати матеріали для малювання – олівці, крейду – у зоні доступності для дитини. Самі дорослі можуть іноді підходити до паперу і щось малювати для душі – так, щоб дитина це бачила.

Майже всі батьки скаржаться, що дитина малює на стінах, псує шпалери. Така поведінка дитини настільки дратує батьків, що вони вдаються до покарань, а це, зрозуміло, негативно впливає на творчість дитини взагалі. У неї складається враження, що творчість – це погано, тому що викликає гнів батьків. Але згадаймо, що малювання на вертикальній поверхні – це цілком природна річ. У своєму “дитинстві” людство створювало наскельні малюнки, часто – саме на вертикальній поверхні кам’яних брил. Тому замість того, щоб карати дитину, краще створити для неї *умови малювання на вертикальній поверхні*. Можна обрати для декору дитячої кімнати шпалери, призначені для фарбування, або просто прикріпити до стіни аркуш ватману, де дитина могла б малювати. Кожна заборона повинна бути дитині роз’яснена. Якщо батьки щось забороняють дитині у творчості, вони повинні надати їй інші можливості.

Говорячи про художню творчість дитини, важливо відмітити, що це засіб для *вираження дитиною своїх почуттів*, вивільнення негативних переживань та емоцій. У дитини не так багато способів для вияву своїх емоцій, у неї недостатньо слів для того, щоб виразити себе, розповісти про свій стан і настрій, та й дорослі не завжди позитивно сприймають гнів або сум дитини. Гніватися “дозволено” лише батькам. Образотворче мистецтво дає дитині змогу виразити свої почуття. Малювання або ліплення – створення художніх образів – мова, якою дитина розмовляє з батьками.

Тут треба також наголосити на важливій особливості художнього мистецтва – його цілющих властивостях. Сьогодні існує навіть такий метод допомоги особистості в подоланні труднощів і внутрішніх конфліктів, як *арт-терапія*. Арт-терапія, або більш точна назва – терапія творчим самовираженням, є методом зцілення особистості. Як засіб зцілення в арт-терапії застосовують різні види мистецтва – образотворче мистецтво, театр, музику, поезію, казку тощо. Діти використовують арт-терапію як *засіб самозцілення*, бо розмовляти мовою образів для малюка природно. Образотворча діяльність може впливати навіть на фізичне самопочуття дитини, оскільки допомагає їй вивільняти витіснені переживання, справлятися з травмуючими ситуаціями, долати сильні емоції і т. ін.

Отже, резюмуємо *основні принципи створення творчого середовища* для дитини перших років життя:

- треба творити – малювати, ліпити, створювати колажі і т. ін. разом з дитиною і для дитини, адже дитина навчається через наслідування;
- дати дитині можливість використовувати різні типи матеріалів, різні формати паперу, тобто створити сприятливі умови для розвитку;
- пам'ятати, що для дитини художня творчість – це засіб самозцілення і саморегуляції;
- і ще – це засіб самовираження, бо дитина розмовляє мовою художніх образів.

2.3. Як налагоджувати зворотний зв'язок з дітьми у процесі аналізу їхніх творчих робіт

Більшість батьків, учителів і вихователів зазвичай намагаються підтримувати прояви дитячої креативності, проте часто вони не знають, як правильно це робити. Невдале висловлення заохочення, неслухні зауваження часто можуть стати

причиною ненавмисного ушкодження креативного духу дитини. Діти жадають саме відвертого поцінування їхніх витворів. Їм непотрібні улесливі слова або ж сліпе захоплення тим, що вони роблять. Вони хочуть, щоб їх сприймали по-справжньому. Позитивна або ж негативна оцінка переносить творчість на якийсь рівень поверховості, який уже не передбачає наявності глибинного смислу. Батьки і вчителі ніколи не повинні порівнювати дитячі роботи. Зокрема, у творчій групі, студії не має бути когось, хто був би більш талановитим, аніж решта.

Усе, що створюють діти, є продуктом того, чим вони є, і вони намагаються зробити свої творіння якомога кращими. Якщо батьки не звертаються до ідеї “краще-гірше”, то й діти не будуть вдаватися до таких порівнянь. Звісно, що старші діти так чи інакше стикаються з порівняннями, проте саме від дорослих залежить, чи увійде це у звичку дітей і чи справить це негативний вплив на розвиток їхньої творчості. У разі, якщо дорослі уникають порівнянь і змагальності у творчості, діти із задоволенням підхоплюють традицію творчості і більш вільно проявляють себе.

Разом з тим діти ображаються, коли помічають, що дорослі реагують на всі їхні роботи однаково (навіть якщо це весь час одне й те саме захопливе висловлення “Як чудово!”, або ще гірше – “Не зараз! У мене справи”). Для них важливий саме живий відгук.

Для того щоб надати дитині саме живий захочувальний відгук:

- подивіться на її творчість саме як на процес, а не на результат;
- спробуйте уявити, що відбувалося з дитиною, що вона переживала в процесі творчості, замість того щоб фокусуватися на результаті;
- намагайтесь уникати порівнянь дітей та їхніх робіт між собою;
- подумайте про те, з якою відданістю і захопленням дитина виконувала свою роботу;

- пам'ятайте, що діти переживають творчість як містичний процес, у якому вони йдуть за своїми враженнями, бажаннями та інтуїцією;

- спробуйте уявити, яку сміливість проявляють діти, прагнучи висловити (у тому числі й за допомогою творчості) те, що для них важливо, або те, що їх турбує, цікавить, захоплює; чи багато хто з дорослих настільки ж сміливий?;

- спробуйте підтримати творчий процес дитини, а також той досвід самовираження, який вона набуває, замість того щоб оцінювати кінцевий продукт з допомогою хороших чи поганих думок та коментарів;

- пам'ятайте, що слова не завжди потрібні, а коли й потрібні, то часто їх треба зовсім небагато, і головне, щоб вони стосувалися саме *процесу творчості*;

- поговоріть з дитиною про те, що їй уже відомо про творчий процес, і продемонструйте, як Ви цінуєте її ентузіазм у творчості. Ви можете сказати: “Це була справжня пригода!”, “Я бачу, тобі дійсно сподобалося малювати цей малюнок”, “Напевно, тебе самого здивувало те, що ти намалював!”, “Здається, тобі було весело!”.

Як уже було зазначено, діти вважають творчість містичним процесом, тому не люблять, коли їм ставлять запитання про це, а тим паче не бажають відповідати на запитання. Діти дуже цінують свободу, яку вони мають у процесі творчості. Досить часто вони малюють і створюють те, що не можуть висловити словами, те, що перебуває поза можливостями слів та історій.

Для дітей важлива підтримка дорослого, яка може зводитися до контакту очима під час творчого процесу. Для них важливо відчувати, що дорослий знає, як змінюються їхні почуття в процесі творення. Часто навіть слова не потрібні – достатньо зустрічі дружніх, чуйних і розуміючих поглядів. Найжаданішим для дитини буде погляд, який говорить: “Я разом з тобою під час твоєї творчої подорожі, незалежно від того, що станеться, що ти намалюєш і через що пройдеш. Я з тобою, тут і зараз”.

Якщо ж контакту очей недостатньо для того, щоб висловити Вашу підтримку, вербалізуйте її. Дослухайтеся до своєї інтуїції.

Коментування дитячих робіт теж досить складне завдання. Запитання, які задають дорослі, можуть видаватися їм цілком природними. Проте якщо розглянути ці запитання більш уважно, можна зрозуміти, чому вони іноді так бентежать дітей. Наприклад, запитання : “Що ти намалював/намалювала?” можна порівняти із запитанням: “Я не можу зрозуміти, що ти намагався/намагалася намалювати. Отже, оскільки я не можу цього зрозуміти, твій задум не спрацював. Тобі не вдалося зобразити те, що ти прагнув/прагнула”. Діти не знають, що Вам складно зрозуміти зображене ними. Для них їхні зображення завжди чіткі й зрозумілі. Спершу діти не оцінюють свої роботи, окрім тих випадків, коли вони привчені до цього. Запитання “Що це таке?” завжди ображає і розчаровує дитину, яка надалі намагається уникнути таких ремарок, малюючи те, що від неї очікують, та прагнучи відтворити образи так, щоб вони точно відповідали дійсності; при цьому дитина втрачає радість і свободу відчувати й винаходити щось нове. Незважаючи на те, що Ви можете керуватися добрими намірами, коли запитуєте в дитини “Що це таке?”, Ваше запитання насправді демонструє цілковиту зневагу до світу дитини. Прагнення наклеїти ярлик на те, що дитина створила, замість того, щоб цінувати прояви її творчості, сприймається дитиною як заперечення її реальності. Звісно, як то кажуть, діти адаптуються й до такого і часто не усвідомлюють свого розчарування, але вони відчувають його.

Інше невинне запитання: “Чому ти намалював/намалювала саме це?” – може неабияк збентежити дитину. Діти, будучи дуже спонтанними від природи, перебувають у світі своїх образів, як у світі мрій; ідучи за хвилиною натхнення, вони малюють речі, які часто не можуть пояснити. Вони малюють те, що не можуть висловити за допомогою слів. У випадку, якщо дитина, наприклад, забула намалювати якусь частину тіла людини, дорослі часто задають теж природне для них запитання: “Чому її не вистачає?”. Дитина почувається розгубленою і часто, похнюпив-

шись, відповідає: “Я забув/забула”. Крім цього, дитина втрачає впевненість у своїй здатності спонтанно висловлюватись і водночас зупиняється природна еволюція розвитку процесу творчості. Таке “невинне” запитання може створити неабияку перешкоду на шляху творчого розвитку, адже дитина сприймає його як повідомлення про те, що її інтуїція нічого не варта.

Отже, для дітей згадані вище запитання мають дещо інший підтекст, ніж для дорослих, і вимагають від них виконання досить складного, а іноді й неможливого завдання – залишити невербальний світ, сповнений потенціалу експресії, і перейти до застосування слів (які можуть бути й непридатними у випадку дитячих малюнків), щоб задовольнити дорослого. І під час такого переходу дитина втрачає відчуття свободи, таїнства і спонтанного пошуку. Ці запитання змушують дітей дати дорослим те, чого вони хочуть. Діти часто вигадують історії, щоб порадувати їх. Дорослі не можуть силоміць здобути дитячу довіру, а незграбні запитання можуть її зруйнувати; тож інформацію, яку дорослі очікують отримати таким чином, вони не отримують.

Як не дивно, але діти самі спонтанно починають говорити про свої роботи, коли вони дійсно готові до цього та відчувають потребу і коли творчість уже допомогла їм пережити деякі непрості для них почуття.

Варто пам’ятати:

- *те, що дитина малює, не завжди безпосередньо пов’язане з тим, що відбувається наразі в її житті;*
- *найсуттєвіші речі щодо малюнка дитина досить часто не усвідомлює;*
- *те, що дитина висловлює за допомогою образотворчих матеріалів, не завжди може бути переказано за допомогою слів;*
- *процес творення зазвичай впливає на дитину набагато сильніше, ніж кінцевий результат – зображені образи або події.*

Дітям набагато легше відкриватися, коли дорослі не втручаються в їхній творчий процес, а просто підтримують атмосферу безпеки і розуміння. Коли діти діляться подробицями свого життя, те, що вони з власної волі довіряють дорослим, дає змогу стати ближчими до дітей і створити умови для подальшого взаємного довірливого спілкування.

Дорослі можуть надати дітям найкращу підтримку, коли просто створюватимуть умови для невербальної експресії під час творчості, поважатимуть таїнство творчості та особистий простір дитини.

Частина 3

ХУДОЖНЯ ТВОРЧІСТЬ ЯК ОСНОВА ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

3.1. Організація спільних занять художньою творчістю

Пропонуємо звернути увагу на деякі аспекти організації творчої роботи і певні застереження, які допоможуть дістати задоволення від творчого процесу (що є також важливою умовою для запуску механізмів зцілення творчістю) та уникнути можливих розчарувань.

1. *Заздалегідь продумайте, які матеріали вам знадобляться.* Плануючи якусь творчу роботу, складіть список необхідних матеріалів і заздалегідь придбайте їх у потрібній кількості. Покладіть усе це в зручному місці, щоб у призначений час разом з дитиною взятися до творчої роботи, не відволікаючись на пошук по всій оселі того, що потрібно.

2. *Розпочинайте такі заняття у зручний для всіх час, виділивши для цього достатню кількість часу.* Найкраще планувати спільну творчість на вечір вихідних або ж на п'ятницю, коли нікому з членів сім'ї не потрібно хвилюватися про те, що вранці треба буде рано прокидатися, а дітям робити уроки на завтра. Варто виділити достатню кількість часу, щоб не зіпсувати процес хвилюваннями про інші нагальні справи, які слід негайно вирішувати. Якою б простою не здавалася творча робота (навіть якщо це лише експериментування з матеріалами), щоб дістали задоволення від процесу, слід вивільнитися від усіх

інших справ та обов'язків та дозволити собі й дітям хоча б на певний час повністю зануритися в цей процес. Лише так можна розслабитися і скористатися цілющим потенціалом творчості.

3. За необхідності сплануйте етапи творчого процесу. Слід враховувати, що якщо Ви запланували створити щось таке, що вимагає тривалої роботи, розділіть її на декілька етапів (хоча б приблизно) та оговоріть це з усіма учасниками творчого процесу. Звісно, завжди приємно виконати і завершити один творчий проект одним разом (за один присід), проте це далеко не завжди можливо. Тому, щоб не засмучуватися, що щось не встигли, заздалегідь сплануйте свою діяльність (хоча б приблизно).

4. Уникайте спроб братися за занадто складні роботи, які вимагають значної майстерності або вмінь, яких Ви не маєте і не знаєте, з ким проконсультуватися перед початком такої роботи. Спробуйте тверезо оцінити свої навички та вміння перед початком якоїсь творчої роботи, що вимагає специфічних умінь або знань. Якщо Ви вперше починаєте спільну творчість разом з дитиною, пропонуємо взятися за щось таке, що Ви вже колись (хоча б у дитинстві) робили – поекспериментуйте з матеріалами, поспостерігайте за своїми почуттями і відчуттями в ході творчого процесу. Нижче буде наведено рекомендації щодо етапів організації спільної художньої творчості в сім'ї.

5. Створіть усі умови, щоб не хвилюватися через порушення чистоти, порядку та забруднення одягу. Подбайте про те, щоб полегшити прибирання після спільних творчих занять – підкладіть клейонки на стіл і застеліть підлогу в разі необхідності, тимчасово приберіть килим (якщо це можливо). Якщо Ви переживаєте, що під час творчої роботи може забруднитися Ваш основний одяг, підберіть приємний змінний одяг для себе і дітей (який Ви зможете використовувати спеціально для занять). Заздалегідь продумайте, як полегшити прибирання сміття. Якщо ж Ви все одно не можете позбутися своїх переживань через можливе забруднення та необхідність додаткового прибирання після занять – краще не починайте потенційно

“брудні” заняття, адже Ваше невдоволення і гнів на дитину, яка щось забруднила, можуть травмувати її, а весь позитивний ефект від спільної творчості нівелюється.

6. ***Насолоджуйтесь процесом та не оцінюйте результат.*** Пам’ятайте, що творчість – це не змагання, і тому не варто застосовувати спільну творчість у сім’ї як спосіб відточування художніх умінь Ваших дітей. Якщо Вас більше, ніж спільна радість і насолода, цікавить рівень художніх умінь дітей – краще запишіть їх на навчання до образотворчої студії – саме там розвивають навички малювання, ліплення і т. ін. Метою спільної творчої взаємодії у сім’ї є передусім ***спільна радість!***

7. ***Забезпечте свободу спонтанності та імпровізацій – як дітей, так і Вас самих.*** Намагання за всяку ціну проконтролювати перебіг творчого процесу руйнує творчий ентузіазм і порив. Відпустіть власний контроль і бажання всіяко управляти процесом. Обирайте творчі роботи, які передбачають варіативність і можливість вибору.

8. ***Дайте можливість дітям набутти власний досвід творчості і майстрування.*** Як би важко це іноді не було, проте ні в якому разі не нав’язуйте свої ідеї і допомогу дитині, якщо вона зайнята реалізацією власного творчого задуму і не просить Вас про допомогу або пораду. Спробуйте використати цей час для реалізації власних творчих задумів або просто як можливість задовольнити свою допитливість і спробу зробити щось незвичне за допомогою відомих Вам образотворчих матеріалів.

9. ***Творіть тоді, коли маєте сили і бажання,*** адже неможливо творити через силу!

10. ***Застосовуйте найкращі матеріали, які можете собі дозволити.*** Не пропонуйте дітям для малювання папір, на якому на зворотній стороні вже щось надруковано (звісно, якщо можете дозволити собі придбати чистий).

11. Незважаючи на те, що ***правила щодо БЕЗПЕКИ під час творчої роботи з матеріалами*** видаються на перший погляд очевидними, їх варто повторити, оскільки маленьким дітям

зазвичай невідомо те, що дорослим може здаватися очевидним. Задля безпечності Ваших занять:

- переконайтесь, що матеріали безпечні і не забруднені; будьте обережні, уважно наглядайте за маленькими дітьми, адже вони можуть потягнути те, з чим працюють або бавляться, до рота і спробувати на смак;

- використовуйте лише нетоксичні матеріали!;
- ніколи не залишайте дітей раннього віку без нагляду біля небезпечних предметів і токсичних матеріалів, навіть на декілька хвилин;

- оберігайте зір і слух – Ваш і Ваших дітей: якщо Ви застосовуєте матеріали, частки яких можуть потрапити в очі, придбайте і використовуйте спеціальні захисні окуляри і, відповідно, якщо застосовуєте обладнання, яке може бути джерелом занадто гучних звуків, скористайтеся спеціальними затичками для вух, щоб уберегти Ваш слух;

- завжди підтримуйте свіжість і чистоту повітря в приміщенні шляхом провітрювання та кондиціювання;

- уважно читайте інструкції із застосування матеріалів; перевіряйте дати терміну придатності матеріалів, які застосовуєте;

- забезпечте надійне і зручне зберігання матеріалів, так щоб діти мали до них доступ (окрім занадто маленьких дітей);

- переконайтесь, що у Вас достатньо місця (простору) для розгортання творчого процесу;

- не курить під час роботи з образотворчими матеріалами;

- мийте руки після роботи;

- їжте і пийте за окремим столом, помивши перед цим руки;

- для малювання на тілі застосовуйте лише ті фарби, які спеціально для цього призначені – це фарби для нанесення гриму на обличчя та спеціальні пальчикові фарби, і лише в тому випадку, якщо у Вас немає на них алергії;

- якщо для творчості Вам необхідно використовувати обладнання, яке працює на електричному струмі (наприклад, клеючий термопістолет для створення композицій із засушених квітів і штучних матеріалів), переконайтесь, що обладнання у справному стані – усі проводи цілі і т. ін.;

- слідкуйте за тим, щоб Ваша робоча зона була чистою і сухою;

- завжди тримайте під рукою аптечку для надання першої допомоги;

- усуньте по змозі зайві відволікальні фактори – вимкніть телевізор і радіо, адже безпека передбачає певну концентрацію.

Що ж до *етапів спільної творчої діяльності*, то ми пропонуємо організувати її певним чином:

- у більшості випадків доцільним є попередній етап, на якому члени сім'ї творять поруч, тобто кожен член сім'ї одночасно перебуває в процесі власної творчої діяльності, створюючи щось своє, і спостерігає за процесом творчості інших членів сім'ї, які “працюють” поруч;

- після набуття певного досвіду такої творчої діяльності поруч, у разі достатньої міри терпимості і здатності співчувати та відчувати потреби та емоційні стани іншого сім'я може переходити до власне спільної творчої діяльності, яку можна поступово ускладнювати;

- найкраще починати зі спільно-індивідуальної творчості, коли кожен учасник творчого процесу окремо створює якусь частину спільного проекту. При цьому кожен із членів сім'ї одночасно з іншими, перебуваючи в одному приміщенні з ними, зайнятий своїм творчим процесом, спрямований на створення чогось, що потім буде зібрано до купи – інтегровано в якусь спільну сімейну творчу роботу;

- далі поступово можна переходити до спільної творчості, яка вже передбачає більшу міру взаємодії.

Така послідовність упровадження творчої активності дуже добре узгоджується з онтогенетичним принципом, адже значною мірою відображає запропоновану Жаном Піаже [14] послідовність розвитку видів ігрової діяльності в онтогенезі. Дослідник пов'язує її з різними стадіями психічного розвитку дитини (“сенсомоторні ігри”, “символічні ігри”, “ігри за правилами”). За Піаже, “сенсомоторні ігри” передбачають заміщення реальних об'єктів сенсомоторними схемами. “Символічні ігри”, або ігри уяви, базуються на використанні предметів лише з метою відображення того, що дитина уявляє. Прикладами таких ігор слугують ігри уяви, де дитина зображує їжу за допомогою каміників, що уособлюють хліб, а траву використовує для позначення овочів і т. ін. Використані при цьому символи у кожній дитини індивідуальні, специфічні. “Ігри за правилами” – вид групової або парної гри, в якій дії учасників та їхня взаємодія регламентовані заздалегідь сформульованими правилами, що є обов'язковими для всіх учасників. Правила таких ігор визначаються соціальною взаємодією. Даний тип ігор охоплює всі види діяльності – від простих сенсомоторних ігор з певною кількістю правил (наприклад, численні різновиди гри в кульки) і до абстрактних ігор на зразок шахів. При цьому символи стабілізуються шляхом угоди, і в більш абстрактних іграх вони можуть ставати зовсім довільними, тобто не мати вже жодного зв'язку (аналогії) зі своїми позначеннями.

“Сенсомоторні”, а згодом і “символічні” ігри з образотворчими матеріалами можна застосовувати на стадії “творчої діяльності поруч”, або ж на стадії спільно-індивідуальної діяльності. “Сенсомоторні” ігри так чи інакше застосовуються в художній творчості під час освоєння певного образотворчого матеріалу та формування вихідних навичок його використання. Такі ігри можуть допомогти зняти напруження і відчуття незграбності в дорослих або дітей, яких лякає оцінювання або ж які не впевнені у власній здатності до художньої творчості. Важко не погодитися з тим, що будь-кому під силу створювати каракулі або ж експериментувати, по-різному натискаючи на олівець чи до-

бираючи ті чи ті відтінки кольорів. Щодо “символічних ігор”, то вони є обов’язковим елементом художньої творчості, адже мова образотворчого мистецтва глибоко символічна. Утім, її символізм далеко не завжди усвідомлюється. Що ж стосується “ігор за правилами”, то вони якраз відповідають спільній творчості, коли її учасники взаємодіють більш-менш тісно.

Узагальнимо *принципи взаємодії з дитиною під час спільної творчості*:

- *принцип толерантного прийняття і сприйняття*: відмова від оцінювання, критики, порівнювання;
- *принцип опори на позитивне*: прагнення досягти кращого, навіть коли все погано;
- *принцип опори на унікальність*: кожен є неповторною особистістю;
- *принцип безпечної творчості*: конфіденційність, самопочуття;
- *принцип спонтанної творчості*: свобода у виборі матеріалів, вправ, стилів, жанрів, право експериментувати;
- *принцип імпровізації*: пошук власних способів самовираження, розкутість.

Завдяки спільній творчості батьки можуть допомогти дітям навчитися дослухатися до себе та знаходити свої власні, індивідуальні способи самовираження.

3.2. Матеріали, які можна використовувати у спільній творчості в домашніх умовах

Усі матеріали, які використовують під час художньої творчості, по-різному впливають на емоційний стан того, хто їх застосовує. Сам матеріал може стати активним помічником взаємодії (або заважати їй), емоційно впливати на стан як дитини, так і дорослого. Це пов’язано з властивостями та якостями образотворчих матеріалів. Реакції того, хто застосовує той чи інший

матеріал, можуть визначатися як цими якостями, так і кольором матеріалу, його розмірами, а також різноманітними асоціаціями, які викликає той чи інший матеріал. Сучасні і традиційні матеріали створюють численні можливості для реалізації творчих задумів та експериментування в процесі творчості. Зазначимо, що найважливішою є свобода дитини або ж дорослого у виборі матеріалів та засобів образотворчої діяльності.

Можна виділити дві основні групи матеріалів, які застосовують у художній творчості.

Першу групу складають основні *неструктуровані матеріали*, що не мають певної стійкої форми – як м'які, пластичні, які важко контролювати, так і більш сухі, щільні, тверді, котрі піддаються контролю: глина, гуаш, акварель, маркери, пастель, крейда і вугілля, пластилін, колаж, олівці тощо.

Другу групу утворюють матеріали, що мають *певну форму, текстуру і колір*. Властивості таких матеріалів визначають способи їх використання і призначення. Ця група об'єднує чотири підгрупи:

- 1) папір різних типів, призначений для художніх робіт;
- 2) використаний папір, тканина, шпалери, газети, журнали, фотографії, вовна, нитки тощо;
- 3) певні предмети чи їх фрагменти;
- 4) різні матеріали, що скріплюють.

Пропонуємо розглянути особливості згаданих вище матеріалів.

Пластичні матеріали – глина, пластилін, тісто – є тривимірними матеріалами.

Глина – це природний матеріал, що передбачає безпосередню роботу руками чи використання інструментів для роботи з нею. Вимагає певних фізичних зусиль, витрат часу залежно від поставлених цілей. Глина стимулює виникнення конкретних образів та асоціацій, пов'язаних з тілом і його органами. Вона створює умови для отримання як тактильних, так і кінестетич-

них відчуттів. Цей матеріал зазвичай викликає приємні відчуття під час творчої роботи, що допомагає розслабитися.

Пластилін – синтетичний матеріал, який дає змогу забезпечити високу точність зображення і безпосередню роботу руками; може використовуватися для створення двомірних зображень. Вимагає значних фізичних зусиль. Сприяє створенню конкретних образів; дає змогу відтворювати будь-які теми; яскраві кольори активізують фантазію та прояви спонтанності. Пластилін важко використовувати при низькій температурі – тоді його доводиться довго розминати в руках, щоб зробити м'яким і податливим. Він відрізняється від інших матеріалів тим, що має меншу варіативність станів, а створені з нього образи досить легко модифікувати. Це створює можливості для змін і трансформацій, дає змогу відчути контроль над ситуацією і на практиці усвідомити своє право на помилку. Глина ж на відкритому повітрі зрештою висихає, що виключає можливість із часом модифікувати виготовлені з неї вироби, водночас забезпечує стійкість і незмінність витворів (скульптур, фігур, картин тощо).

Тісто – матеріал, який легко виготовити в домашніх умовах. У тісто можна додати фарбу, створивши таким чином маси для моделювання різних потрібних відтінків.

Окрім виліплювання фігур або ж виготовлення плоских картин, пластичні матеріали можна застосовувати для створення мозаїк, використовуючи при цьому дрібні матеріали різноманітної форми і розмірів – як природні, так і штучні. Загалом усі пластичні матеріали стимулюють висловлення почуттів, допомагають виражати і таким чином зменшувати агресію, страхи, напругу, стрес. Завдяки маніпулюванню з пластичними матеріалами відбувається відреагування негативних емоційних станів, знижується вірогідність аутоагресії (агресії, спрямованої на себе), насильства з боку дитини щодо інших.

Фарби – матеріал, який досить часто використовують в образотворчій діяльності. Фарби “провокують” спонтанність, допомагають більш яскраво і відкрито проявляти різні емоції,

досліджувати власні переживання. Фарби є матеріалом, що найбільшою мірою сприяє внутрішній свободі людини, вираженню нею свого Я у світі, розвитку креативності. Найпоширеніші фарби – гуаш та акварель.

Гуаш, на наш погляд, – найбільш підходящий матеріал для дошкільників і молодших школярів, тому що ці фарби дають яскраві щільні кольори; їх легко наносити на папір, вони рухливі, легко підкоряються руці. Це продукт промислового виробництва; передбачає використання пензликів та інших інструментів, а також безпосередню роботу руками; вимагає мінімальних зусиль і різних витрат часу, активізує фантазію; розбавляється водою, дає змогу зафарбовувати поверхні і створювати більш щільні середовища. Живопис гуашшю за допомогою пальців заспокоює та розслаблює. Крім того, завдяки щільності гуашевої фарби тло, раніше накладене на папір, легко перекривається іншим кольором. Але треба пам'ятати, що гуаш після висихання дуже висвітлюється. Серед недоліків цього матеріалу – його недовговічність, особливо якщо фарбу покладено дуже густим шаром.

Акварель – також продукт промисловості. Малюють аквареллю за допомогою пензликів і губки. Цей матеріал погано піддається контролю; вимагає мінімальних зусиль і різних витрат часу; активізує фантазію, завдяки чому народжуються легкі, ефемерні образи. Акварель буває суха (у вигляді плиток), напівсира (у фарфорових чашечках) та напіврідка (у тюбиках, уміст яких розводять водою). Її головна особливість – прозорість: папір, що просвічує крізь акварель, надає цьому матеріалу легкості повітря і звучання. Акварель створює чудові можливості для тренування здатності відпускати контроль і довіряти, а також бути вільним.

Аквареллю малюють по сухому або ж по мокрому паперу. Оскільки акварель можна розбавляти водою, а до того ж вона дуже рухлива, це дає змогу створювати композиції на аркуші, що попередньо змочений водою за допомогою губки. У цій техніці працюють дуже швидко – поки папір ще вологий, а аква-

рель слухняна до найменшого поруху пензлика. Не зовсім вдалі місця малюнка, занадто яскраві або негармонійні, можна змити водою і губкою.

Пензлі є допоміжним матеріалом під час роботи з фарбами. Вони м'які, на відміну від олівців не вимагають сильного натискання, що значною мірою сприяє розслабленню під час роботи, адже рука напружується значно менше. Пензлики бувають колонкові, білячі, щетинні. Вони можуть мати різну форму – бути плоскими, круглими. Величину пензля позначають номером. Нумери плоских пензлів відповідають їхній ширині в міліметрах, а номери круглих – діаметру (також у міліметрах). Білячі і колонкові пензлики використовують переважно для малювання аквареллю та гуашшю. Щетинні пензлики призначені для роботи олійними фарбами, але можуть бути використані і в живописі темперами та гуашевими фарбами. Щетинні пензлі уможливають відтворення різноманітних ефектів, зокрема таких, як набризкування (струшування пензлем, унаслідок чого виходять різні за формою і розташуванням крапки); сухий пензлик дає змогу передати різні фактури. За допомогою пензлів можна створювати лінії різної ширини та крапки, легко зафарбовувати великі площі. Закінчивши малювати аквареллю та гуашшю, пензлики слід вимити теплою водою і поставити сушитися ворсом догори. Пензлі деформуються, якщо їх залишати висихати в забрудненому стані або ж ставити ворсом донизу.

Олівці. *Кольорові олівці* – матеріал, що об'єднує природну дерев'яну оболонку і пігменти, але виготовляється промисловим способом; він добре піддається контролю – дає змогу досягти високої точності зображення, дозволяє чіткіше виділити лінію контуру. Проте, працюючи олівцем, складніше досягати яскравих барвистих ефектів; вимагає безпосередньої роботи руками; витрати сил невеликі; дає змогу створювати акуратні, точні, з чіткою структурою, конкретні або ж фантастичні образи. За допомогою олівців можна проводити як тонкі лінії, так і зафарбовувати значні за площею поверхні, що вимагає численної кіль-

кості рухів рукою. Тобто олівець є дуже графічним і створює чітку лінію, легко лягає на папір та має яскравий щільний колір.

Прості олівці – матеріал, що виготовляється з дерева і графіту; контрольований, твердий, високоточний, однак може використовуватися для “розтирання” і стиратися. Передбачає безпосередню роботу руками; особливих зусиль при цьому не потребує, але вимагає великої кількості рухів рукою під час розфарбовування. Дає змогу створювати високоточні, деталізовані образи і робити виправлення, а також багаторазово перемальовувати те, що було задумано; створене олівцем зображення можна стерти і в кінцевому підсумку досягти бажаного результату.

Олівці дають можливість відчутти опору, передбачуваність навколишнього світу. Дітям дошкільного віку краще пропонувати для творчості м’які олівці: ТМ, М, 2М. Застосування твердих олівців дає набагато менше можливостей для створення різноманітних за товщиною і кольором ліній.

Вугільний олівець, пастель і сангіна. *Вугільний олівець* – натуральний пігмент чи обпалене дерево; матеріал пластичний і контрольований; потребує м’якості і точності рухів, а також безпосередньої роботи руками під час малювання і розфарбовування; значно м’якший за звичайні кольорові олівці, що дає змогу отримувати ширшу лінію бархатистого виду. *Сангіна* – короткі палички-олівці різноманітних відтінків коричневого кольору. Завдяки м’якості цього матеріалу можна легко отримати лінії різної товщини; тут не потрібно сильно натискати. Малювання сангіною дає змогу створювати різноманітні образи – легкі, фантастичні і загадкові.

Пастель нагадує за відчуттями під час малювання вугільний олівець, але може мати багато відтінків. Яскравість пастелі завжди приваблює дітей, як і легкість її використання. На відміну від олівців пастель легко лягає на папір, що дає змогу зафарбовувати значні площі; кольори легко змішуються, а сам слід може бути різної товщини, тому що малювати можна всією площиною пастельного олівця. Для змішування кольорів, для розтушовки використовують пальці руки, а невдалі місця зні-

мають м'якушкою хлібу. Утім, пастель має і недоліки – вона погано “тримається” на папері, легко кришиться і розмазується. Малюнки пастеллю треба додатково закріплювати або зберігати особливим чином. Часом вдаються до іншого способу малювання пастеллю – мокрого. Це спосіб, коли вже виконаний малюнок проходять мокрим пензликом, розмазуючи і змішуючи кольори; у цьому випадку малюнок закріплюється.

Воскові крейдяні палички набагато твердіші за фарби і пастель, і це забезпечує кращий контроль над образотворчим процесом, дає змогу створювати зображення з чіткими контурами.

Олійна (воскова) пастель зовні виглядає як кольоровий олівець без оправы. Це продукт промислового виробництва; він пластичний і контрольований; передбачає безпосередню роботу руками; стимулює появу різноманітних образів – від легких і “повітряних” і до важких або пов’язаних з тілом. Залежно від сили натискання на паличку зображення може бути більш або менш насиченим. Малюють пастеллю на папері, картоні або полотні, наносячи її штрихами або ж втираючи пальцями з розтушовуванням, що дає змогу досягати якнайтонших нюансів відтінків і ніжних переходів кольорів. Завдяки різноманітності кольорів і легкості у використанні цей матеріал робить можливим, допомагає урізноманітнювати, процес самовираження, хоч крейда і не така яскрава, як пастель. Застосування цих матеріалів сприяє послабленню тривожності і розвитку навичок самоконтролю; вони стануть у пригоді під час роботи з дітьми, що страждають на гіперактивність або не можуть концентрувати увагу.

Фломастери і маркери – це синтетичний продукт промислового виробництва; пластичний і контрольований матеріал, що дає змогу здійснювати численні короткі штрихові рухи під час розфарбовування. Фломастери і маркери дають змогу краще контролювати свої почуття, стимулюють створення схематичних, шаблонних образів, але zarazом активізують фантазію. Ці матеріали можуть бути всіляких відтінків і кольорів; можуть мати специфічний запах; на папері вони залишають соковиті,

яскраві лінії без особливих зусиль (тому варто спочатку дати дітям можливість набути хоча б мінімального досвіду малювання кольоровими олівцями, застосовуючи які, залежно від сили натиску, можна отримувати різне за інтенсивністю зображення). Проте в разі тривалого розфарбовування у дитини втомлюється рука, що може знижувати її інтерес до таких занять. Тому, якщо дитина хоче розфарбовувати значні за площею поверхні, краще запропонувати їй інші матеріали. Варто пояснити дітям, що, закінчивши малювати фломастером або ж маркером, потрібно обов'язково закривати ковпачок.

Окремо розглянемо *оформлювальні матеріали*.

Папір. Під час занять художньою творчістю можуть використовуватися усі різновиди паперу: як білий папір для малювання різноманітної товщини та розмірів, так і газетний папір, ватман, напівватман, м'які види напівкартону, картон кольоровий, гофрований картон, цигарковий, промокальний папір, серветки, калька. Виготовлений промисловим способом папір може використовуватися як двомірний матеріал і при цьому прикріплюватися до якоїсь іншої поверхні або предмета за допомогою клею чи скріпок, або може бути пом'якшуваний чи згорнутий, що дає змогу конструювати при цьому тривимірні форми. Із зім'ятого або ж скрученого паперу можна створювати різноманітні фігурки. Мистецтво оригамі є яскравим прикладом використання паперу для створення тривимірних композицій.

Білий папір для малювання фарбами повинен бути щільним; білий колір як основа для малювання є нейтральним щодо більшості інших барв і може іноді сприйматися як метафора світла і порожнечі; не містить барвників; усі кольори, що накладаються на нього, змішуючись, створюють більш темні відтінки; не використані, “не залучені” при цьому ділянки можуть сприйматися як своєрідні “мертві зони”, коли вони не інтегровані до загальної композиції. *Туалетний чи обгортковий папір* ніжний, напівпрозорий, легко мнеться; це дає змогу передавати шаруватість, легкість; має різні відтінки. *Коричневий папір* щільний, теплий, “поглинає” різні кольори; слугує “середнім” кольором,

що дає можливість створювати на його фоні як більш темні, так і більш світлі образи. *Кольоровий папір* щільний, гнучкий; може бути різних відтінків, отриманих шляхом використання синтетичних барвників, що на світлі швидко втрачають свою яскравість. Добре підходить для колажу і конструювання.

Целофан також можна використовувати як матеріал для творчості; він прозорий, блискучий; створює “екран” чи “границю” між спостерігачем і тим, що за целофаном; дає змогу передати легкість, загадковість, має різні відтінки.

Двомірні підручні матеріали і “відходи виробництва”: до цієї підгрупи належать будь-які матеріали, придатні для використання в художній роботі, – від особистих речей і до знайдених предметів.

Використані квитки, записи, газети, журнали, марки, обгортковий папір, шпалери: ці та інші матеріали можуть бути застосовані в художній творчості для створення аплікацій і колажів з метою відображення тем особистого й інтимного характеру.

Тканина, вовна, шнур, мотузка, нитки: м’які і пластичні, можуть теж виражати почуття, переживання особистого й інтимного характеру, виступати як метафори різних якостей самого художника. При створенні колажу кріпляться за допомогою клею чи скріпок або пришиваються. Скручуючи, переплітаючи і зв’язуючи мотузки, шнури або ж нитки, можна створювати різні просторові композиції (згадаймо ідеї макраме).

Предмети та їхні деталі: для спільної творчості з дітьми цікаво використовувати різноманітні набори невеликих предметів і різних деталей. Вони можуть бути використані під час створення колажу й асамбляжу. Усі ці предмети мають визначений зміст, пов’язаний з їхніми колишніми функціями, формою, матеріалами, з яких вони виготовлені, слідами їх зношеності і т. ін. Цікаві або ж навіть звичайні (з погляду дорослих) предмети можуть стимулювати уяву дітей, спонукати їх занурюватися у казковий світ творчості. Іноді дорослі навіть не здогадуються, як можна використовувати різні підручні матеріали: створити

“коштовне” намисто із скріпок або листівку з використаних обгорток таблеток тощо.

Гудзики, цвяхи, сірники, зубочистки і т. ін.: усе це може також знадобитися для створення колажів, асамбляжів та об’ємних композицій.

Матеріали для скріплювання. Скотч, скріпки, клей, дріт, ланцюжки та інші предмети і матеріали можуть скріплюватися один з одним і з поверхнею слабко чи сильно. Форма скріплення може мати агресивний (у разі використання металу) чи м’який характер. У творчості краще застосовувати м’який дріт (мідний, алюмінієвий, оцинкований). Дріт зручний для створення як плоских, так і об’ємних виробів. Під час створення плоских виробів виявляється контур предметів – це схоже на малюнок олівцем. Згинаючи дріт, можна отримати стилізовані силуети птахів, риб, тварин у різних позах. Проте дріт не можна застосовувати в художній творчості з дітьми раннього віку.

Природні матеріали – засушені рослини, гілки, солома, кора, мох, насіння рослин, сухі плоди, тополиний пух, шишки, пісок, камінчики, черепашки, мушлі – усе це можна використовувати для створення композицій, де природні матеріали є основою та частиною зображуваних образів.

Завершуючи розгляд матеріалів для художньої творчості, хочемо наголосити, що засоби творчої взаємодії – це все, що використовується для творчого самовираження: фарби, олівці, крейда, вугілля, глина, пластилін, пісок, папір, фотографії, клей, ножиці, слова, каміння, рослини, тканина і безліч інших різноманітних матеріалів, які випадково чи спеціально знайдені або опинилися під рукою. Матеріалом може слугувати все, що автор (художник) хоче і може використати у своїй творчій роботі.

3.3. Техніки, що застосовуються у творчій взаємодії з дитиною

Спільну творчість із дитиною варто почати з експериментування та випробовування різноманітних матеріалів. Це може бути гра з кольорами – змішування фарб на папері, малювання пальцями; або малювання карлючок з подальшим домальовуванням того, що кожен бачить на своєму малюнку; або розмазування пластиліну по картону, розминання глини та пластиліну у різний спосіб (щипками, погладжуваннями тощо).

- **Карлючки.** Крейдою (олівцем) на папері малюють складний “клубок” ліній, рука від паперу не відривається – щоб вийшла суцільна, без розривів лінія. При цьому крейда або ж олівець рухаються по паперу без певної мети або ж задуму створити певний образ. Малюючи, очі краще заплющити. Після того як “клубок” уже створено, у його завитках потрібно побачити певний образ або якусь частину образу та домалювати його (уже з розплющеними очима), використовуючи при цьому які завгодно кольори.

- **Малювання одним кольором.** Кожен учасник творчого процесу обирає фарбу (гуашеву) того кольору, який найбільше відповідає його настрою на момент тут-і-тепер. Після цього кожен малює на своєму аркуші паперу обраним кольором доти, поки цей колір ще відповідає настрою і поки цей процес дає задоволення. Відтак за тим самим принципом кожен обирає собі інший колір і малює далі, застосовуючи вже його. Можна зробити по одному або ж по декілька малюнків кожним з обраних кольорів (за бажанням). Тривалість такого виду малювання кожен учасник визначає для себе залежно від власної потреби і бажання.

Трохи поекспериментувавши у спільній сімейній творчості, варто перейти до застосування різних *технік*. Деякі з них описано нижче.

- **Мономунія.** Це техніка відбитку, що є нескладним процесом і не потребує особливих витрат. Фарбу (гуаш) накладають на скло; після цього скло притискають до аркуша паперу, роблячи таким чином відбиток. Кожен член сім'ї створює власні відбитки. При цьому кожен може зробити стільки відбитків, скільки йому захочеться. Ця техніка допомагає подолати бар'єр перед малюванням і зменшує страх можливої невідповідності та незрозумілості для інших створюваного зображення, адже в результаті змішування фарб на склі і подальшого їх накладання на папір утворюються цікаві і зазвичай оригінальні поєднання відтінків – і не обов'язково конкретні форми або образи. Під час такої творчої роботи наносити фарбу на скло і перекидати його слід швидко, бо, якщо фарба підсохне, відбиток може не вийти. Після того як відбиток зроблено, скло можна, при бажанні, повернути, притискаючи його до поверхні паперу, або трохи зсунути. “Помилувавшись” одержаним відбитком, можна щось домалювати до створеного образу. Якщо немає скла, стануть у пригоді прозорі кришки від CD-дисків (для цього їх слід від'єднати від коробки). Загалом використання гуаші “провокує” спонтанність образотворчої діяльності, стимулює більш яскраві і відкриті прояви різноманітних емоцій, створює умови для дослідження власних переживань. Розглядаючи відбитки, можна разом обговорити ті асоціації, почуття, переживання, які виникають у кожного члена сім'ї; автори малюнків можуть дати назви своїм творінням.

- **Діалог за допомогою кольору і ліній.** Кожен вибирає по дві воскові палички крейди (у кожную руку); при цьому краще, якщо кольори матері/батька і дитини будуть контрастними. Бажано використовувати аркуш формату А3. Мати/батько сідає напроти дитини. Після цього вони починають спілкуватися мовчки за допомогою ліній та кольору – малюючи крейдою. Ця робота дає змогу батькам зрозуміти і відстежити, як дитина почувається, спілкуючись із ними, та сприяє покращенню комуніка-

ції. Розглянута техніка може перетворитись у захопливу гру, дає змогу віднайти нові шляхи до взаєморозуміння.

- **Діалог за допомогою кольору** (“акварель по-мокрому”). Ця техніка певною мірою аналогічна попередній, але як матеріал тут застосовують акварель і спеціальний папір для акварелі, який заздалегідь змочують водою. Папір викладають шершавим боком догори. Для цієї роботи варто застосовувати напіввідку акварель, яку випускають і продають у тубиках. Декілька крапель фарби розводять водою, помішуючи пензликом, у склянці або баночці. Кожен учасник отримує баночку з аквареллю одного кольору. Відтак члени сім’ї мовчки малюють на одному змоченому водою аркуші. Відмінність від попередньої техніки полягає в тому, що акварель майже не піддається контролю, розтікається на мокрому папері, що викликає “бурю” почуттів. Сім’я дістає можливість емоційної взаємодії в просторі безпеки – на аркуші паперу. Техніка сприяє вираженню негативних почуттів, зняттю напруженості в родині.

- **Малювання закритими очима в парі.** Мати(батько) заплющує очі і бере в праву руку крейду. Дитина водить рукою матері(батька) по паперу, створюючи певний образ. Мати(батько) повинна(-ен) спробувати відгадати (до того як розплющить очі), що вони з дитиною таким чином намалювали. Після цього учасники міняються ролями: дитина заплющує (зав’язує шарфом) очі, а мати(батько) малює її рукою. Можна мінятися ролями багато разів – знову ж таки, за бажанням.

- **Домальовування.** Дитина (або хтось із дорослих) починає малювати, тоді як її партнер мовчки спостерігає за процесом. Після цього перший учасник передає право малювання наступному, а сам теж мовчки спостерігає. Так гру можна продовжувати доти, доки це буде викликати задоволення і захоплення. Варто бути уважними і заздалегідь обговорити з дітьми ймовірність створення малюнка, який не відповідатиме їх первинному задуму (оскільки малюнок заздалегідь не обговорюється), та

отримати їхню згоду на таке малювання “без образ”. Закінчивши малювати, можна обговорити процес створення малюнка.

- **Колаж.** Ця техніка полягає в прикріпленні (приклеюванні) до якої-небудь основи різноманітних матеріалів, що відрізняються від неї кольором і фактурою. Колаж відомий кожному з дитячого садочка як техніка аплікації, але в практиці садочків, на жаль, є негативні моменти: там ця робота виконується строго за зразками, запропонованими вихователем, що позбавляє дітей творчої ініціативи. Зазвичай у дитячих установах використовують як матеріал для колажу тільки кольоровий папір. Удома батьки і діти можуть взяти для такої роботи що завгодно: папір, картон, соломку, тканини, вирізки з газет і журналів, природні матеріали (коріння, рослини, насіння тощо). Перелічити все, що можна використати, справді неможливо – це залежить лише від фантазії членів родини. А ще можна доповнити колаж мальованими елементами. Колаж чи аплікація з успіхом замінять фарбу, яка розтікається, і неслухняний пензлик.

І важливо пам’ятати, що для створення колажу заздалегідь треба підготувати скріплювальні матеріали: клей, скотч, скріпки тощо.

Техніка колажу базується на високій точності зображення і безпосередній роботі руками, що пов’язано з розміщенням його елементів на площині та прикріпленням їх до основи, а також використанням інструментів для вирізання і розфарбовування. Колаж дає змогу створювати різноманітні образи як інтегративного, так і деструктивного характеру; стимулює пошукову активність при виборі матеріалів для створення композиції. Оскільки ця техніка не вимагає від учасників художніх здібностей, то всі почуваються вільно, немає напруження. Тож кожен здатен досягти успішного результату, створити власний колаж на тему, що його особливо цікавить; відтак сім’я може створити спільний колаж. Як основу для колажу використовують білий або кольоровий папір формату А3 (або й більшого, за

бажанням). Для спільного колажу можна обирати різноманітні теми, зокрема такі як “Щаслива сім’я”, “Казковий світ”, “Ми”. У процесі його створення члени сім’ї мають можливість зробити певні відкриття, дізнатися про мрії та очікування одне одного. Дуже цікаво і приємно застосовувати для колажування природні матеріали або крупи (манку, вівсянку, гречку тощо).

- **Створення масок і новорічний карнавал.** Саме ця техніка посідає в домашній творчості особливе місце, тому що пов’язана зі святкуванням Нового року. Узагалі свята потрібні для підтримання психічної цілісності кожної людини і є досить важливим фактором формування її духовного світу. Підготовка до новорічних свят, як правило, має в кожній родині свої традиції: вирізання сніжинок, прикрашання ялинки, підготовка святкового столу, подарунків одне для одного.

Цікавою може виявитися підготовка до Нового року, якщо взятися за виготовлення масок, а потім влаштувати справжній новорічний карнавал. Карнавал створює умови для об’єднання членів сім’ї, відчуття єдності з часом, історизму власного існування та сили духу. Кожен учасник карнавалу переживає не лише власну роль у карнавальному дійстві, а й власну значимість у процесі світоустрою. Карнавал створює передумови для формування внутрішньої свободи і вияву її в діях. Карнавальні веселощі дають змогу припинити конфлікти, послабити протиріччя, подолати страхи. Карнавал відроджує таку форму проведення вільного часу, яка на відміну від поширених нині різноманітних розважальних програм і шоу поєднує не тільки певні дійства і розваги, а й передбачає безпосередню участь у дійстві кожного глядача. Карнавал через конструювання ігрової діяльності створює умови для розкриття кожною людиною своїх творчих здібностей, дає їй змогу експериментувати з різними художніми рішеннями під час створення костюмів і масок, а також приймати творчі рішення щодо своєї ролі в карнавальному дійстві.

Для створення масок ми пропонуємо застосовувати техніку пап'є-маше. Кожен член сім'ї обирає, яким героєм на новорічному карнавалі він хотів би бути. Після цього з пінопласту вирізають і створюють основу для маски з відповідною формою очей, носа, губ, щік тощо. Далі цю форму коректують за допомогою моделювальної глини. Це роблять у декілька етапів – доки, поки не буде створено очікувану форму маски. Коли глиняна форма підсохне, на цю основу щільно накладають мокру марлю – так, щоб краї марлі були довшими за краї маски принаймні на 4–5см. Далі на марлю наносять шари зі шматочків газетного паперу (або іншого тонкого, м'якого паперу), причому перший шар накладають одразу, поки марля ще мокра (без застосування клейстеру). Після цього вже наступні шари накладають за допомогою клейстеру (до 10 шарів, кожен з яких наклеюють на попередній, що вже підсохнув). Коли останній шар затвердне, маску знімають з основи і розфарбовують відповідно до задуманого образу. Починаючи роботу над масками, усі члени сім'ї продумують і готують виступи від імені своїх героїв. Слід також подбати про відповідні костюми та аксесуари. Спільне виготовлення масок і підготовка виступів сприяють формуванню довірчих та конструктивних стосунків між батьками і дітьми. Спільна підготовка та організація карнавалу дає змогу скоригувати самооцінку дитини і зміцнити в неї відчуття своєї значимості, допомагає їй позбутися страхів, відчуття гордість за спільну працю. Драматерапевтична творчість сприяє формуванню нових стосунків у сім'ї, розвитку нових ролей і патернів взаємодії.

Карнавал стає вдвічі або втричі веселішою подією, якщо запросити до створення масок і святкування Нового року друзів з дітьми.

- **Писанки.** Перед Великоднем спільний час можна присвятити створенню писанок. Для цього беруть сирі курячі яйця, на які за допомогою писачка наносять гарячий парафін. Потім залежно від задуманого малюнка яйця занурюють у спеціальну

фарбу або розведений аніліновий барвник. Після цього знову наносять парафін, і знову яйце занурюють у фарбу (і так декілька разів, залежно від малюнка). Наприкінці, коли всі кольори нанесено, яйце тримають у полум'ї свічки і знімають парафін, обтираючи його серветкою. Після цього яйце можна видути, зробивши для цього в ньому отвори.

Створення писанок сприяє зміцненню духовних цінностей родини, підвищенню рівня духовної та естетичної культури її членів. Крім того, спільна участь у цьому “сакральному” процесі сприяє згуртованості, єдності сім'ї.

- **Казка всієї родини.** Передусім слід розглянути особливості творення казки як методу розвитку родини та гармонізації її психологічного стану. Чому казка має такий вплив як на дорослих, так і на дітей? (Згадаймо, з якою увагою та інтересом і ті, й другі ставляться до фентезі і фантастики – пригод Гаррі Поттера, “казок” для дорослих, книжок Сергія Лук'яненка, Марини і Сергія Дяченків). По-перше, казка надзвичайно метафорична, що робить її доступною для сприйняття. По-друге, вона позбавлена явної дидактичності – нав'язливої повчальності, прагнення до морального виховування, духовного наставляння, повчання (усе це є в казці, але в прихованому вигляді). По-третє, кожна казка має глибинний смисл, закодований у колективному несвідомому досвіді людства: як Ти ставишся до Світу, так і Світ ставиться до Тебе. Четверта особливість казки – це її архитипність як багатогранність, єдність і багатомірність уміщеної в ній інформації. По-п'яте, казка дає максимально можливу психологічну захищеність, адже справедливість обов'язково тріумфує, добро завжди перемагає і “все буде добре”. Крім того, казка має таку рису, як екзистенційність: відносність добра і зла, мінливість життя, переживання лиха і випробувань роблять людину сильнішою, мудрішою, добрішою. А ще казка овіяна чарівним ореолом магії, дива; “як у казці” означає долання ментальних обмежень, ірраціональність, ресурсність.

Найближчі родичі казки – міф, легенда, билина, притча. Казки бувають різними за походженням (сакральні, або міфологічні, народні, авторські), змістом (антропоморфні, побутові, фантастичні), завданнями (дидактичні, психокорекційні, терапевтичні). Кожен батько чи мати може створити власну казку спеціально для своєї дитини, щоб допомогти їй подолати якісь труднощі, розвинути потрібні риси, пережити складну ситуацію.

Творення казки є найбільш інтегральним методом творчої взаємодії з дитиною, тому що охоплює практично всі інші модальності творчості – рисунок і живопис, драматизацію, музику, танець, гримування, створення ляльок. Спільне творення казки передбачає участь у цьому процесі всієї родини, при цьому кожен може бути казкарем. Для дитини краще провести вечір з батьками за створенням казки, ніж просидіти перед телевізором. Казкотворчість – це можливість провести час усією родиною разом, у грі, із задоволенням.

Сам процес складання казки виглядає так. Кожен член родини отримує аркуш паперу, щоб записувати текст. Створення казки є усною творчістю. Тому записує не той, хто складає казку, а наступний казкарь (у разі участі дітей, що ще не вміють писати, цю функцію бере на себе хтось із дорослих). Члени сім'ї сідають колом (або навколо столу), домовляються про правила складання, і починається казка. Правила повинні визначати: кількість речень кожного учасника; кількість кіл, які мають зробити учасники впродовж часу творення казки; умови закінчення казки. Наприклад, можна домовитися, що казка повинна обійти три кола, а кожен учасник має сказати не більше трьох речень (число три в казці має особливе значення – три дороги, три сини, три бажання, три випробування для героя і т. ін.). Завершується процес складання казки після третього кола, коли той чи той казкарь образно “поставить крапку”, підтвердивши тим самим, що казка дійшла гармонійного кінця.

Коли казку створено, варіанти подальшого розгортання творчого процесу можуть бути різними:

- малювання казки – головних героїв; місця, де відбуваються події казки; карти походів казкових героїв; певних, найбільш значущих, ситуацій казки;
- розроблення драматичної (театральної) вистави казки (з пошиттям костюмів, виготовленням масок) і т. ін.

Казку можна піддавати аналізу. Під час спільного творення казки батьки зможуть зрозуміти те, що хвилює їхню дитину, з чим вона не може впоратися. За допомогою казки вони можуть впливати на певні ситуації в житті дитини, навчити її поводитися певним чином, долати труднощі в житті, у спілкуванні як з друзями, так і в колі сім'ї. Це також шлях до розуміння власних стосунків з дитиною та можливість обрати найкращу модель спілкування з нею.

- ***Виготовлення глиняних фігурок і складання спільних історій.*** Створюючи глиняні фігурки, найкраще використовувати глину для моделювання. Готові фігурки можна розфарбувати, а далі – разом створити казку. Спільне творення казки сприяє залученню прихованих ресурсів, допомагає знайти вихід з кризових ситуацій. Символічність казкових персонажів дає дитині можливість безпечно, невимушено висловлювати накопичені переживання.

ПІСЛЯМОВА

Творча взаємодія дорослого з дитиною є постійним, безперервним процесом. Якщо можна так висловитися – це саме життя, це постійне спілкування, це особливе ставлення одне до одного. Творчої взаємодії неможливо навчити. Але вона і не з'являється сама по собі. Творча взаємодія пов'язана з таким поняттям психології, як життєтворчість. Це поняття визначає особливу форму розвитку особистості, яка не може бути зведена ні до закономірностей онтогенезу, ні до розв'язання проблеми соціальної дезадаптації, ні до подолання зовні обумовлених проблемно-конфліктних ситуацій. Ця форма означає динаміку руху зрілої, адаптованої особистості, що орієнтується на свій творчий розвиток і є його суб'єктом. Саме в цьому і полягає життєтворчість; її критерієм можуть бути принципи “розвитку заради розвитку” або “максимуму розвитку”. Вирішуючи завдання з “утілення потенційного”, людина за допомогою цього критерію виводить себе за межі тієї мотиваційної системи, яка вже склалася раніше, і таким чином дістає шанс суттєво змінитися – а це і є проявом життєтворчості.

Узагальнюючи напрацювання з теми творчої взаємодії дорослого і дитини, слід наголосити, що завдяки такому спілкуванню члени сім'ї можуть:

- *підтримувати почуття гідності і позитивного “Я” кожного;*

- відчувати поступ в особистісному зростанні на основі творчих результатів і зворотного зв'язку;

- бути самим собою і розвивати свій творчий потенціал.

Такі спільні творчі заняття сприяють розвиткові творчого світосприймання дітей, їхнього художнього смаку, розвивають емоційну сферу дитини, її здатність переживати й співпереживати, поважати й цінувати продукти власної творчості і працю інших.

Ще важливішим є те, що такі спільні заняття і вправи допоможуть дітям звільнитися від якихось прихованих негативних емоцій, зняти сильну емоційну напругу, справитися з травматичними переживаннями і власними страхами (побоюваннями, жахами), налагодити контакт зі своїм тілом, сприятимуть формуванню позитивного Я-образу, самоприйняттю та самоусвідомленню. Крім цього, члени родини матимуть можливість налагодити теплі міжособові стосунки, навчитися керувати своїм настроєм. Це посилює відчуття захищеності, підтримки, дає додаткові психологічні ресурси, що особливо важливо в дитячому віці.

Усе це разом, безумовно, справляє суттєвий позитивний вплив на самопочуття дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Винникотт Д.* Разговор с родителями. – М.: Класс, 1994.
2. *Вознесеньська О. Л.* Використання арт-технологій в сімейній психотерапії / Простір арт-терапії: Зб. наук. ст. / ЦППО АПН України; ГО “Арт-терапевтична асоціація”; Редкол.: В. А. Семиченко, А. П. Чуприков та ін. – К.: Міленіум, 2007. – Вип. 1. – С. 5–19.
3. *Вознесеньська О. Л.* Новорічний карнавал як арт-терапевтична техніка в постмодерністському підході // Простір арт-терапії: міф, метафора, символ: Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, м. Київ, 28 лютого–1 березня 2008 р. / За наук. ред. А. П. Чуприкова, Л. А. Найдьонової та ін. – К.: Міленіум, 2008. – С. 10–15.
4. *Вознесеньська О. Л., Сидоркіна М. Ю.* Арт-терапевтична майстерня: радість і розвиток для всієї сім’ї // Психолог. – 2008. – № 1 (289).
5. *Вознесеньська О. Л., Сидоркіна М. Ю.* Гуманізація стосунків між поколіннями: досвід сімейної арт-майстерні // Наук. студії із соц. та політ. психології: Зб. ст. / АПН України; Ін-т соц. та політ. психології / За ред. С. Д. Максименка, М. М. Слюсаревського та ін. – К.: Міленіум, 2007. – Вип. 17 (20). – С. 19–27.
6. *Выготский Л. С.* Искусство и жизнь // Психология художественного творчества: Хрестоматія / Сост. К. В. Сельченко. – Минск: Харвест, 2003. – С. 451–510. – (Б-ка практ. психологии).
7. *Выготский Л. С.* Психология искусства. – М., 1986.
8. *Гиппенрейтер Ю. Б.* Общаться с ребенком. Как? – М., 2000.
9. *Дольто Ф.* На стороне ребенка. – СПб.: Петербург-XXI век, 1997.
10. *Кирилло А. А.* Учителю об изобразительных материалах. – М.: Просвещение, 1971.
11. *Крайников Е. В.* Психология развития: Словник-довідник. – К.: Арістей, 2004.

12. *Крюкова Т. Л., Сапоровская М. В., Куфтяк Е. В.* Психология семьи: жизненные трудности и совладание с ними. – СПб.: Речь, 2005.
13. *Оклендер В.* Окна в мир ребенка: руководство по детской психотерапии: Пер. с англ. – М.: Независ. фирма “Класс”, 1997. – (Б-ка психологии и психотерапии).
14. *Пижаже Ж.* О механизмах ассимиляции и аккомодации // Психологическая наука и образование. – 1998. – № 1. – С. 22–26.
15. Популярная психология для родителей / Под ред. А. С. Спиваковской. – СПб., 1997.
16. *Пролис Л.* Групповая арт-терапия с маленькими детьми и их родителями // Арт-терапия – новые горизонты / Под ред. А. И. Копытина. – М.: Когито-Центр, 2006. – С. 87–104.
17. *Розет И. М.* Теоретические концепции фантазии // Психология художественного творчества: Хрестоматия / Сост. К. В. Сельченко. – Минск: Харвест, 2003. – С. 511–569. – (Б-ка практ. психологии).
18. Современный словарь-справочник по искусству / Науч. ред. и сост. А. А. Мелик-Пашаев. – М.: Олимп: АСТ, 1999.
19. *Чепмен Г., Кемпбел Р.* Пять путей к сердцу ребенка. – СПб.: Христиан. о-во “Библия для всех”, 2000.
20. *Якобсон С. Г.* Взаимоотношения детей в совместной деятельности // Взаимоотношения детей в совместной деятельности и проблемы воспитания. – М., 1976.
21. *Hall P.* Painting together – an art-therapy approach to mother-infant relationships // Art Therapy with Children: From infancy to adolescence. – New York: Routledge, 2008. – P. 20–35.
22. *Harvey S., Kelly C.* The evaluation of the quality of parent-child relationships: A longitudinal case study // Arts in Psychotherapy. – 1993. – № 20. – P. 387–395.
23. *Maarit E. Ylönen.* A dance by mother and daughter // The Arts in Psychotherapy. – 2004. – Vol. 31, № 1. – P. 11–17.

Навчальне видання

Олена Леонідівна Вознесенська
Марина Юріївна Сидоркіна

ТВОРЧА ВЗАЄМОДІЯ З ДИТИНОЮ
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Літературне редагування *Т. А. Кузьменко*

Макет і технічна редакція *Л. П. Черниш*

Підписано до друку 4.11.2009 р. Формат 84x108/32. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 2,8. Обл.-вид. арк. 3,0.
Тираж 300 пр. Зам. №151.

Видавництво “Міленіум”

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи до державного реєстру
видавників і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК №535 від 19.07.2001 р.

м. Київ, вул. Фрунзе, 18, оф. 101. Тел./факс 501-52-49
